

Inhoud:

Nieuwe straatnamen in Stein vanaf 1941 (III)	1
Drinkwater door de eeuwen heen (II)	4
Heemkunde en volkskunde: ontstaan en evolutie	19
De Oeverwaluw, Riparia riparia	27
Het Milieu Effect Rapport Grensmaas	29

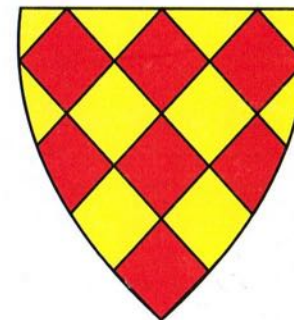

Heemkundesnippers is een uitgave van de Heemkundevereniging Maastreek, gevestigd te Stein.

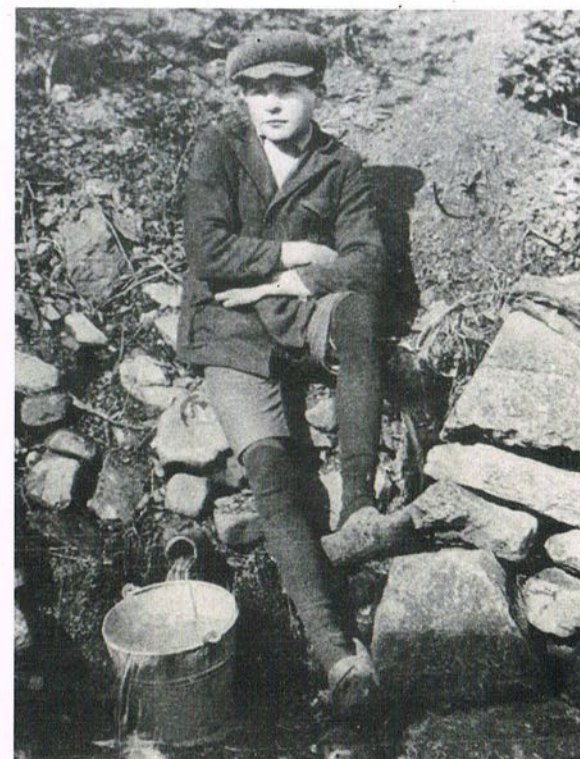
Secretariaat Heemkundesnippers:

P.H.A. van Os
Dross. Saldenstraat 11
6181 ER Elsloo
Tel: 046-4372787

Bankrekeningen t.n.v. Heemkundesnippers Maastreek:
Rabo 11.41.34.499; ABN-Amro 43.19.00.361

Heemkundesnippers Maastreek

December 1998, nr. 25

Voorplaat: Tot ver in deze eeuw werd drinkwater op diverse plaatsen in Zuid-Limburg getapt uit de hellingbronnen. Bron: archief WML

Op de foto Mathieu Remsen * 1910
Maasberg
Zoon v. Frans en Robrie Remsen - Penders
molen - Maasberg Eindhoven

Redactie:

P.H.A. van Os
R.P.A. Paulussen
J. Sieben
J.W. Sizoo

ISSN: 0920-9107

Nieuwe straatnamen in Stein vanaf 1941 (III)

Ton Macco, sectie geschiedenis

7. De uitbreidingsplannen "Op 't Ledderken" en "Centrum"

Op 16 november 1962 stelde de gemeenteraad van Stein een 22-tal nieuwe of gewijzigde namen van straten vast in het kader van de realisering van genoemde uitbreidingsplannen.

- Valderstraat

Met de aanleg van de Heerstraat-Centrum en de aansluiting ervan op de Mauritsweg heeft het gedeelte van de Kruisstraat tot de Heerstraat-Centrum geen verband meer met de rest van de Mauritsweg. Daarom wordt voor dit gedeelte de oude naam Valder(en)straat weer ingevoerd.

- Vaarstraat

De oorspronkelijke naam Vaerstraatweg wordt gewijzigd in Vaarstraat. Dit, omdat straatweg een dubbele naam is.

- De Halstraat

"De Hal" is een oude plaatselijke benaming in het gebied Kruisstraat en de weg naar Meers. Rond 1800 werden in die omgeving een viertal huisplaatsen genoemd.

- Gavarellestraat

De Gavarelle was een Luikse advocatenfamilie, waarvan een tak in Stein woonde. Reinier Philippus huwde in 1687 met Maria Muris te Stein en was lid van het Schepengerecht van Stein.

Hun zoon Willem huwde te Geleen en was daar een berucht bokkenrijdershoofdman. De andere zoon, Petrus Dionysius, was later rentmeester van het kasteel te Stein.

- Assevedostraat

De familie Assevedo woonde anderhalve eeuw in Stein. Ze stamde af van een Portugese kapitein in dienst van het Hollandse leger, namelijk Gerardus d'Aszevedo y Bernal, die in 1712 te Stein huwde met Gerardina van den Clooster tot Terbruggen en in Stein bleef wonen. Hun zoon huwde met Barbara Muris. De familie heette voortaan Aszevedo of Assevedo.

- Barbariniplein

De familie "Barbarini", "Barbarinus" of "Breberenus" stamde uit Maastricht. De eerste Johannes werd aldaar geboren in 1741 als zoon van Johan Werner Breberenus van Dijck, doctor in de geneeskunde, en van Mechtildis Pepels van Stein. De vader overleed reeds in september van dat jaar; daarom werd het kind te Stein opgevoed. In de Franse tijd was hij "agent municipal". Ook zijn afstammelingen hebben de gemeente gediend tot 1884.

- Ledderkenstraat

Deze naam is ontleend aan een kadastrale benaming van het gebied tussen de Keerderkerkweg en de Moutheuvelsweg.

- Hoppenkampstraat

Ook deze naam is ontleend aan een plaatselijke kadastrale benaming voor het gebied tussen de Keerderkerkweg en de Kruisstraat.

- Schepersgats

De naam bestaat reeds als Schepersgatsken. Voorgesteld is deze verkort te handhaven, omdat het een historisch algemeen erkende naam is.

- Hayweghenstraat

Herman Hayweghen was geboortig van Diepenbeek bij Hasselt en kwam omstreeks 1646 naar Stein als rentmeester van de goederen van het kasteel. Hij werd secretaris van de Schepenbank te Stein, tot hij 84 jaar oud en ongehuwd overleed te Stein op 21 november 1691. Hij werd begraven bij het Maria-altaar in de kerk waar een epitaaf (opschrift op grafmonument) de herinnering aan hem bewaarde. Deze bevindt zich thans op het kasteel.

- Dross. Mangelschotstraat

Jacob Mangelschot, vanaf 1641 "Hofmeester van haere Excellentie Anna Sidonia van Bronckhorst, vrouwe van Stein" volgens een opschrift op het kasteel, treedt op als drossaard in 1646-1696 en werd dat later in Pietersheim voor de graaf de Merode.

- Diependaalstraat

De naamgeving is ontleend aan een vanouds bekende kadastrale terreinbenaming.

- Haalbrugskensweg

De naam bestaat reeds; geadviseerd wordt die te handhaven voor de straat vanaf de Heerstraat-Centrum tot aan het sportpark.

- Stadhouderslaan

De stadhouder (plaatsvervanger) was de voornaamste ambtenaar in Stein als plaatsvervanger van de heer en wel voor de verheffing van de leengoederen en alle zaken die op het leenwezen te Stein betrekking hadden. Tevens was hij voorzitter van de leenschepbank.

- Scholtis van der Hardtstraat

Christoffel van der Hardt (ook wel Van der Hahrt) was scholtis ofwel rechter te Stein ten tijde van het stadhouderschap van Omphalius (1625-1629).

- Omphaliusstraat

Bernhard Omphalius was stadhouder van Stein van 1625-1629. Waarschijnlijk is hij begin september 1629 te Stein overleden, want op 16 september 1629 verschijnt de weduwe Omphalius voor het gerecht. Omphalius blijkt wel stadhouder en rentmeester te zijn geweest, doch geen rechter.

- Dross. Maesstraat

Willem Maes van Geleen (broer van Jan Maes, erfpastoor te Stein) was drossaard van Stein van 1636-1647. Hij was zwaar verwickeld in processen.

- Blauwensteenweg

De naam is gebaseerd op een kadastrale aanduiding. De weg bestaat reeds. Vastgesteld is, de naam voor het gedeelte in oostelijke richting te handhaven.

- Dross. Merkelbachstraat

Renier Merkelbach, doctor in de beide rechten, was van 1630-1632 zowel stadhouder als drossaard en scholtis.

- Dross. De Haesstraat

Johan Reinier de Haes wordt als drossaard in Stein genoemd in de jaren 1636 en 1637.

- Secretaris Bootenplein

Willem Booten droeg bij de uitdrijving van de Merodes uit Stein de volle last en had zich, verdacht van fraude, in een zwaar proces te verantwoorden.

- Leentstraat

Een plaatselijke kadastrale benaming voor het gebied tussen de Heerstraat-Centrum en de Haalbrugskensweg.

(wordt vervolgd)

Drinkwater door de eeuwen heen, deel II

Piet van Os, sectie geologie

Inleiding

Nadat in deel I, in Snippers 24, een terugblik op de drinkwatervoorzieningen in het verre en naaste verleden is verschenen, gaat dit artikel over het huidige drinkwaterbedrijf.

Daar tussendoor worden (cursief) typerende lokale archiefstukken uit Elsloo, Stein en Urmond met betrekking tot het drinkwater beschreven.

Bijna iedereen weet dat drinkwater wordt opgepompt uit de ondergrond, het hoe en waar en de verdere behandeling tot het bij ons uit de kraan komt, is voor de meesten een tamelijk onbekend terrein. Wel wordt sinds kort in de huis aan huis verspreide Waterkrant van de WML, de waterschappen en het Zuiveringschap Limburg over onderdelen van dit proces uitleg gegeven, maar een totaal overzicht van de drinkwaterindustrie ontbreekt.

Dit betreft dan facetten als de omgeving, de ondergrond, de diepte, de hoeveelheden, de kwaliteit, bedreigingen door vervuiling, de gevolgen voor het milieu, kosten en investeringen, enz. Toch lijkt ons zo'n overzicht belangrijk: drinkwater is een te belangrijke voorziening in ons dagelijks leven om daar klakkeloos aan voorbij te gaan.

Daarom zullen we letterlijk en figuurlijk beginnen met "de bodem".

Urmond, 22-8-1843, archiefnr. 889

Een brief van Gedeputeerde Staten van het Hertogdom Limburg aan de burgemeester van Urmond dat een voorstel bevat van de commissaris van het district Maastricht aan B & W van Urmond, om een aantal wijzigingen en reparaties aan de waterpompen in de gemeente, te doen uitvoeren. Het voorstel omhelst:

a) het sluiten van een overeenkomst met de pompenmaker Andriessens te Roermond om tegen een jaarlijkse vergoeding van f. 40,- gedurende een tijdvak van tien jaren, 5 stuks waterpompen na installatie op zijn kosten te onderhouden met de opdracht de nieuwe pompen op de reeds bestaande putten aan te brengen, de reden:

"dat de thans in de gemeente bestaande putten bijna jaarlijks aanmerkelijke kosten van onderhoud vorderen. Dat het water niet dan met vele moeite en inspanning uit dezelve kan worden opgehaald";

b) om een bedrag van f. 50,- uit de beschikbare gemeentefondsen aan te wenden, om bij het aanbrengen van de nieuwe pompen tevens de putten van een veilige afdekking te voorzien.

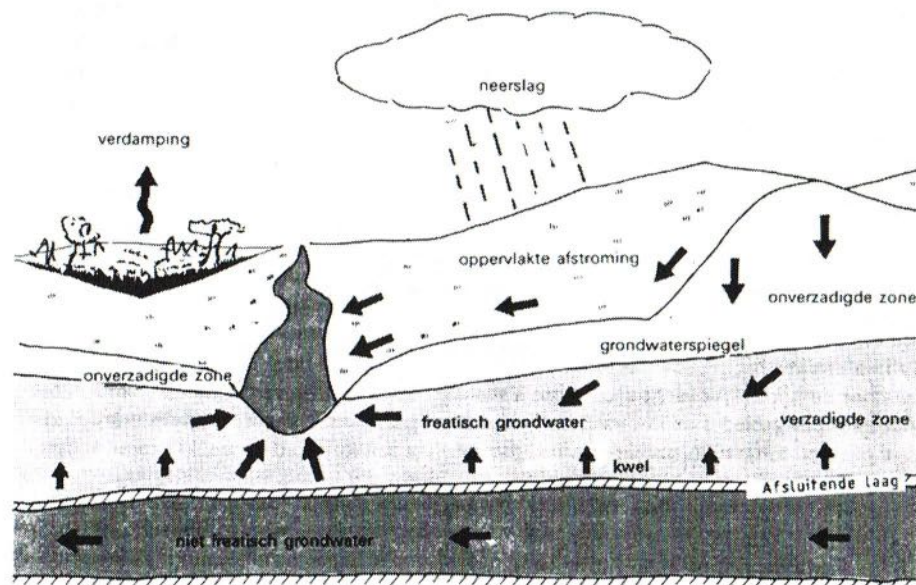
Het watersysteem en bodemprocessen

Figuur 1 [4-3] geeft een algemeen schematisch overzicht van een watersysteem zoals dat ook op bepaalde plaatsen in Limburg voorkomt.

Toelichting op een aantal begrippen uit figuur 1: *neerslag*: dit is de hoeveelheid water die voornamelijk door regen en sneeuw op de aardoppervlakte valt. Via *oppervlakte-afstroming* naar riolen (bij bebouwing en wegen), riviertjes, beken

en sloten verdwijnt een groot gedeelte richting Maas. Een ander deel wordt opgenomen door de planten. Ook de *verdamping*, indirect vanuit de planten en rechtstreeks vanuit de bodem, meren en rivieren terug in de atmosfeer, is vooral in de zomer niet onaanzienlijk.

Afhankelijk van de soort bodem waarop de regen valt, zal het water snel of langzaam, met wisselende hoeveelheden, in de bodem zakken. Door een bodem bestaande uit zanden zal tot ca. 50% van de totale neerslag bijdragen aan voeding van het *grondwater* [2-61]. Bestaat de bovenlaag echter uit b.v. löss of kleiachtig materiaal, dan is de *oppervlakte-afstroming* vele malen groter en zal de hoeveelheid neerslag die het grondwater bereikt, veel lager zijn, resp.

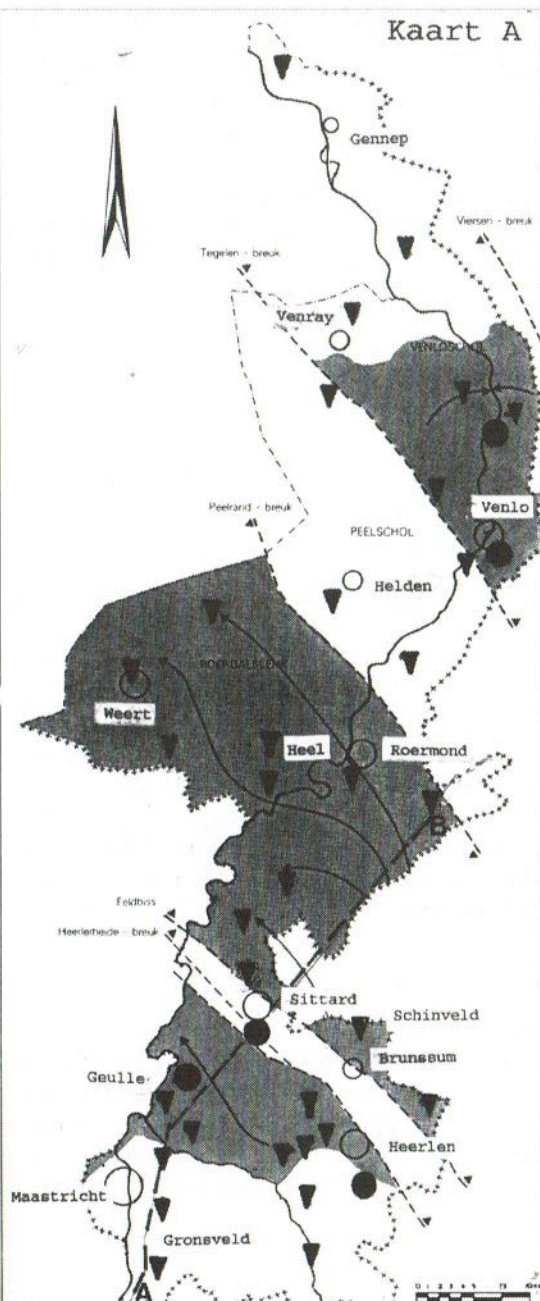

Figuur 1 SCHEMATISCHE VOORSTELLING WATERSYSTEEM

variërend van 5 tot 25% [2-61]. In dat geval kan bij overvloedige regenval het langs hellingen afstromende oppervlaktewater veel grond en slib met zich meevoeren en zo ontstaan de in Zuid-Limburg zo beruchte modderstromen. De bodemlagen direct onder het oppervlak zijn, tot een bepaalde diepte, niet geheel verzadigd met water, d.w.z. dat de ruimten tussen de deeltjes waaruit

Legenda:

- Maas
- ... Breuken
- ↪ Stroomlijnen
diep water
- Behalve
freatisch water
meerdere ondergrondse
waterlagen aanwezig
- ▼ Waterwinningen
WML
- Distributiestation
- Profiel
(zie figuur 3)

de grond bestaat, nog niet geheel zijn opgevuld met water; dit is het gebied van de *onverzadigde zone*.

De onverzadigde zone is een zeer belangrijke bodemlaag, omdat een deel van de bacteriën, schimmels en stoffen die zich hierin van nature bevinden, en stoffen afkomstig van het oppervlaktewater, een aantal natuurlijke processen ondergaan:

- a) ze worden door de planten opgenomen;
- b) biologische processen, die verantwoordelijk zijn voor de afbraak van organische verbindingen en ziektekiemen, omzetting van nitraat in stikstof en vastlegging van stoffen;
- c) fysisch-chemische processen, zoals oplossen, adsorptie en chemische binding, leiden tot een, al dan niet tijdelijk vastleggen van stoffen, met name: fosfaten, sulfaten, metalen (koper, cadmium, zink, ijzer, chroom, nikkel, enz.); de bodem heeft van nature een reinigende en bufferende werking op het grondwater; de bufferende werking van de bodem is echter niet onuitputtelijk en bij overbelasting van vervuilde stoffen vanaf de oppervlakte, vindt uitspoeling naar het grondwater plaats.

Indien de grond op een lager niveau geheel met water verzadigd is, wordt deze bovenste grenslijn de *grondwaterspiegel* genoemd.

Het water onder de grondwaterspiegel dat in pakketten van wisselende dikte aanwezig is, noemt men de *verzadigde zone*. In deze zone, onder de grondwaterspiegel, vinden ondanks het lagere zuurstofgehalte en de veel geringere biologische activiteit nog verschillende processen plaats. Hierbij spelen zowel fysische processen (grondwaterstroming, oplossing, filtering, dispersie), als chemische processen (verwerking van mineralen, ionenuitwisseling) een rol.

Water onder de grondwaterspiegel in een relatief goed doorlatende laag en boven een eerste slechte of ondoorlatende laag wordt het zgn. *freatisch grondwater* genoemd. Dit freatic water is kwetsbaarder voor verontreinigingen afkomstig van de oppervlakte, dan het water onder een afsluitende laag.

De slecht of ondoorlatende lagen, bestaande uit klei, leem of bruinkool, komen in Limburg veelvuldig voor; in figuur 1 aangegeven als *afsluitende laag*.

Onder de afsluitende laag of lagen kunnen een tweede en derde laag met water verzadigde grondwaterpakketten voorkomen, het zgn. *niet-freatisch* of *artesisch grondwater*. Dit water komt niet rechtstreeks van het bovenliggend oppervlak, maar kan afkomstig zijn van ver verwijderde gebieden en kan vele duizenden jaren oud zijn. Een voorbeeld hiervan vindt men b.v. in de diepere lagen van de Roerdalslenk; het daar opgepompte water komt oorspronkelijk uit Duitsland; zie kaart A [10] en figuur 2 [8-261].

Door verschillen in de hydrostatische druk worden geringe hoeveelheden water door een slecht doorlatende afsluitende laag geperst, de zgn. *kwel* genaamd.

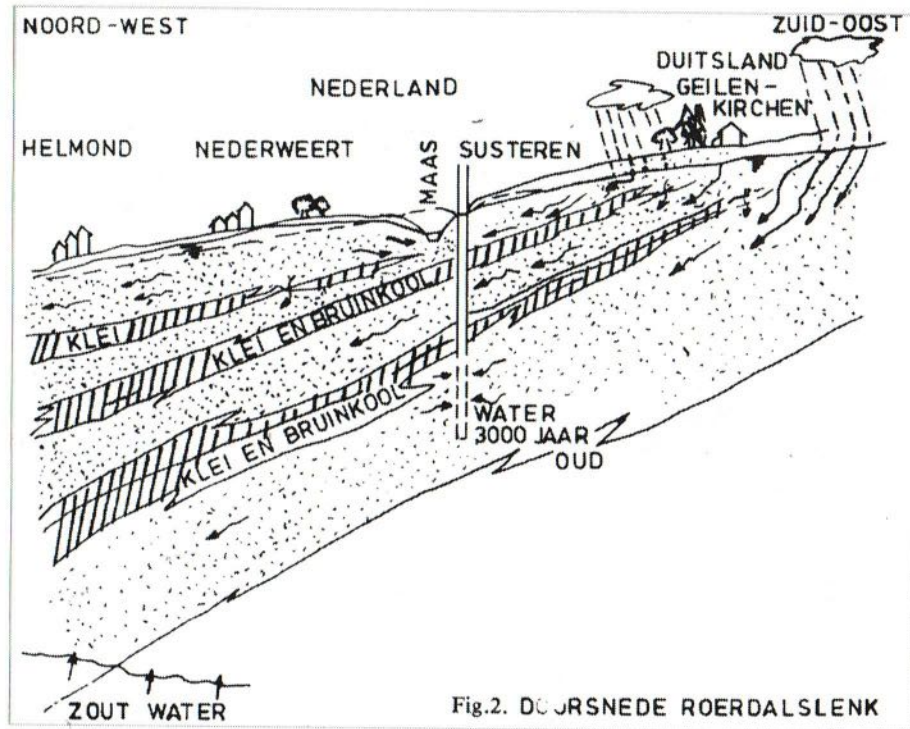

Fig. 2. DOORSNEDE ROERDALSLENK

In de ondergrondse waterlagen zit stroming. De snelheid van de grondwaterstromen hangt af van de soort lagen (b.v. zand, grind, kalksteen) waarin ze zich verplaatsen en het drukverschil tussen twee punten op een stroombaan.

B.v. uit metingen op het DSM-terrein in Geleen [2-74] stelde men vast, dat grondwater ter plekke zich met een snelheid van ca. 850 meter per jaar in horizontale richting door de zand-grindbodem verplaatste. Gebruiken we deze meting voor b.v. een recente verontreiniging met benzeen (1995-1997) op het DSM-terrein, dan kan men stellen dat onder bepaalde voorwaarden het met resten benzeen verontreinigde water in ca. 6 jaar nabij de Maas zal arriveren; de afstand in NW-richting naar de Maas bedraagt ca. 5 km; de oplosbaarheid van benzeen in water bedraagt ca. 0.7 gram per liter [13-tabel 3-2].

De grote diversiteit in waterpakketten en -kwaliteit in Limburg.

De Limburgse bodem is niet overal hetzelfde. Behalve in de bovenlaag zijn er door de geologische opbouw in het verleden, grote verschillen in de diepere ondergrond van Noord-, Zuid- en Midden-Limburg ontstaan. Tevens is er een grote diversiteit aan sedimenten aanwezig, zoals löss, zand, grind, zilverzand, kalksteen, bruinkool, rivierklei en veen. Op diverse plaatsen zijn *breuken*

aanwezig, zie kaart A, die de oorspronkelijk aaneengesloten horizontale sedimentlagen hebben gebroken en die daardoor tientallen tot honderdtallen meters vertikaal t.o.v. elkaar zijn verplaatst, en/of scheef zijn gaan staan; zie figuur 3 profielen [3-kaart 1].

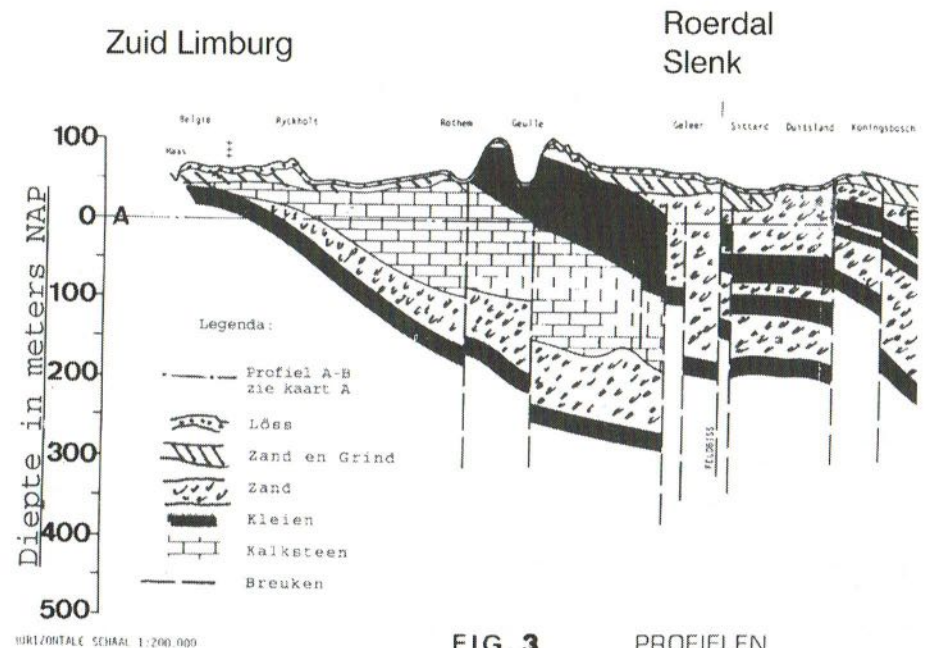

FIG. 3 PROFIELEN

Doordat de geologische opbouw van de bodem zowel in horizontale als verticale richting grote verschillen in samenstelling vertoont en door de grote diversiteit van de sedimenten, komen grote verschillen in kwantiteit en kwaliteit van het grondwater voor.

Stein, 29-5-1868, archiefnr. 871

De goedkeuring van Gedeputeerde Staten voor het aanbrengen van waterputten op gemeentegrond, van een door de gemeenteraad ingediend verzoek namens een aantal bewoners van Stein: Mathijs Coumans wonende aan Op den Berg, Theodoor Coumans wonende aan het Houterend, Mathijs Janssen wonende aan de Valderstraat, Mathijs Vaassen wonende aan de Kelderstraat en Martinus Vaassen wonende aan de Nieuwstraat en Keerend.

De gemeenteraad betoogt in de brief naar aanleiding van dit verzoek: "...Overwegende dat boven vermelde buurtschappen geheel en al in gemis en verstoken zijn van goed zuiver drinkwater, omrede zich aldaar geene putten bevinden, dan op een afstand van circa 200 el, alwaar zij genoodzaakt zijn in twee met den grond gelijkstaande putjes hun benodigd water te halen, welke putjes meestentijds met allerlei vuiligheden zeer schadelijk voor de gezondheid zijn, zoodat hier waarlijk gebrek aan zuiver drinkwater bestond..."

De drinkwaterwinning en -bereiding in Limburg

Tot ongeveer de jaren zestig van deze eeuw was de winning en zuivering van het grondwater nog een vrij eenvoudig karwei.

Het grondwater was, zelfs op geringe diepte, over het algemeen nog schoon. Over het gemak en de lage kosten van de toenmalige drinkwatervoorziening ontstond het spotversje:

*"Ze sloegen een pijpje in de grond
En kwamen daarna met de rekening rond"*

Door de toename van bevolking, industrie en intensivering van de land- en tuinbouw kwam daar grote verandering in. Het grondwater en het water van beken en rivieren werden op uitgebreide schaal verontreinigd. De gevolgen voor de kwaliteit van het drinkwater bleven niet uit.

Het uit rivierwater bereide drinkwater was alleen met vele kunstgrepen en chlorering nog veilig te produceren; de smaak van het water werd niet al te best, denk b.v. maar aan het beruchte "Rotterdam-water".

Limburg verkeerde in de bevoorrechte positie dat ons drinkwater tot voor kort voor 100% uit grondwater bestond, water dat gedeeltelijk uit diepe, afgeschermden lagen werd gewonnen.

Sinds de laatste jaren echter is het water uit de minder diepe lagen niet meer brandschoon; er ontstond t.g.v. de sterk oplopende vraag een daling van de grondwaterspiegel met als gevolg verdroging van de bodem en verdwijning van de daarvoor gevoelige plantensoorten.

Bij de drinkwaterwinning en -bereiding gaat het op de eerste plaats om de kwaliteit van het water. De wettelijk vastgestelde normen t.a.v. het drinkwater hebben betrekking op b.v. de zuurgraad, de hardheid, kleur en geur en op stoffen zoals nitraten, sulfaten, metaalverbindingen, koolwaterstoffen, ziektekiemen en bestrijdingsmiddelen. Daarnaast is het belangrijk dat aan de vraag naar een voldoende hoeveelheid drinkwater kan worden voldaan. In 1995 werd in Limburg ca. 150 miljoen m³ aan grondwater onttrokken, waarvan ca. 90 miljoen m³ voor de drinkwaterbereiding en de rest voor industrie en landbouw [4-64].

Elsloo, 8-3-1910, archiefnr. 372

B & W van Elsloo ontvangen een brief van de Gezondheidscommissie gezeteld te Meerssen, waarin wordt gewaarschuwd, dat door de jongste overstromingen van de Maas de kwaliteit van het water in bepaalde putten nadelige gevolgen kan hebben voor de gezondheid.

De gemeente wordt daarom verzocht hier extra op te letten en de Gezondheidscommissie eventueel een onderzoek naar de kwaliteit van verdachte putten te laten uitvoeren.

Indeling van de grondwaterwinningen

Zeker in verband met de kwaliteitseisen t.a.v. drinkwater is het logisch als we van de huidige drinkwaterwinningen van de WML (zie kaart A) een indeling maken naar oplopende kans en mate van beïnvloeding en vervuiling vanaf de oppervlakte; zo komen we globaal tot vier typen:

I) water dat gewonnen wordt uit de diepe zand- en grindlagen, bedekt door bovenliggende dikke afsluitende lagen (geen of nauwelijks invloed vanaf de oppervlakte);

II) water dat gewonnen wordt uit de diepe en minder diepe zand-, grind- en kalksteenlagen, bedekt door bovenliggende dunne en/of niet geheel afsluitende lagen (beperkte invloed vanaf de oppervlakte);

III) water dat gewonnen wordt uit ondiepe zand-, grind- en kalksteenlagen, die aan de bovenzijde niet door afsluitende lagen zijn afgedekt (invloed vanaf de oppervlakte kan groter zijn dan bij II);

IV) water dat indirect gewonnen wordt uit Maaswater door middel van: a) oeverfiltratie, d.w.z. dat water vanuit de Maas door de oevergronden van de rivier naar de op enige afstand gelegen winningsputten stroomt (de winning bij Roosteren); b) water dat vanuit de Maas in een groot spaarbekken wordt ingevoerd (de winning bij Heel) en daarna via de oevergronden van het bekken naar de op enige afstand gelegen winningsputten stroomt (invloed van de oppervlakte is relatief groot).

In figuur 4 worden de vier typen schematisch aangegeven.

Elsloo, 14-12-1915, archiefnr. 373

Dat archiefstukken die betrekking hebben op drinkwater ook een aardige momentopname kunnen geven van de demografische en sociaal-economische situatie in een dorp, zien we in een ingevulde vragenlijst uit 1915 van het Rijksbureau voor Drinkwatervoorziening:

Het inwonertal van Elsloo bedraagt in 1915 1820, waarvan in Elsloo (kom) 830, Meers 450, Catsop 360, Terhagen 40 en in het tussenliggende buitengebied 140.

Totaal aantal woningen 364, waarvan 20 met twee vertrekken, 122 met 3, 113 met 4, 65 met 5, 25 met 6, en 12 met 7 of meer vertrekken. Bij de tellingen werden alkoven (kleine ruimte met 'n bedstee) ook als vertrek aangemerkt.

Er was een lagere school in de kom van Elsloo met 257 leerlingen. Er waren twee sigarenfabriekjes en twee roomboterfabriekjes waarvan werd opgegeven ze ca. 200 liter water per dag voor de productie nodig hadden.

Het totaal aantal stuks groot vee (paarden en koeien) bedroeg 569 en klein vee (varkens, geiten, schapen) 335.

Op de vraag hoe de inwoners zich voorzagen van drinkwater was het antwoord: in Meers d.m.v. putten en in de rest van de gemeente door bron- en pompwater.

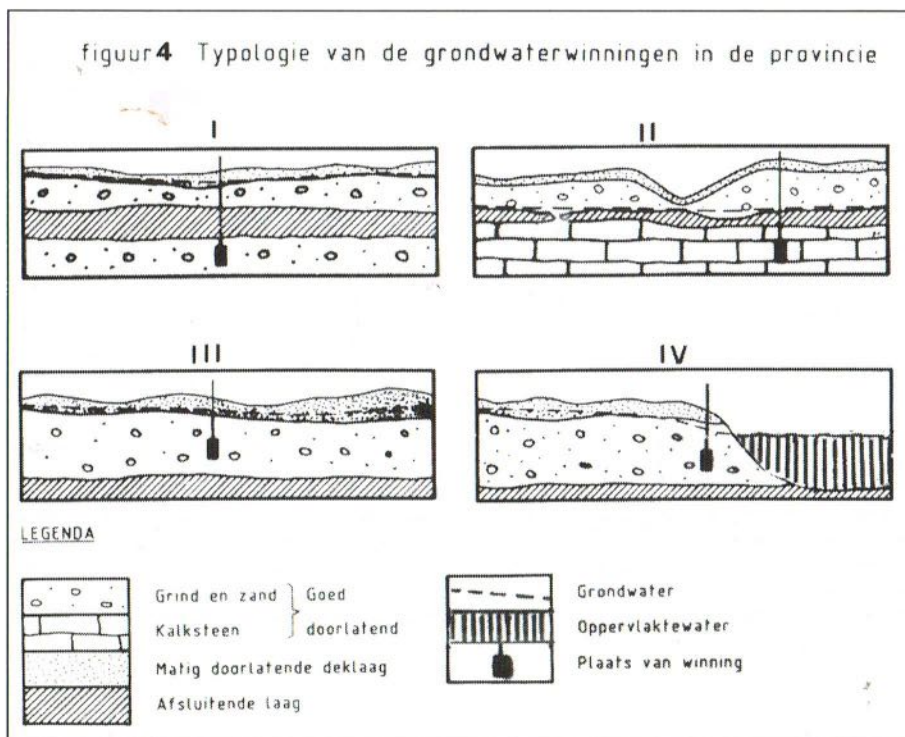
De techniek van de waterwinning en -zuivering

We beginnen met winningen die geen of nauwelijks invloed van de oppervlakte ondervinden, zie type I, figuur 4.

Ten noordoosten van Schinveld bevindt zich een waterwinning en -zuivering van de WML, typerend voor een diepe winning met o.a. afsluitende kleilagen. De diepte van de putten (16 stuks) gaat tot 200 meter beneden maaiveld. D.m.v. onderwaterpompen in de putten wordt het water naar de zuivering getransporteerd, zie figuur 5 [10]. In de zuivering wordt d.m.v. sproeiers en beluchting zuurstof in het water gebracht om anaërobie (afwezigheid van zuurstof, waardoor bepaalde bacteriën zich kunnen ontwikkelen en het water gaat stinken) te voorkomen. De beluchting is bovendien nodig voor het ontgassen van o.a. koolzuurgas en ammoniak, zwavelwaterstof en andere "stinkers". Tevens is het inbrengen van de zuurstof nodig om een filterbare chemische verbinding met ijzer en mangaan te verkrijgen.

Daarna sijpelt het water door filters waardoor vaste deeltjes, en het gebonden ijzer en mangaan uit het water worden verwijderd. De filters worden regelmatig door terugspoeling met gezuiverd water gereinigd.

figuur 4 Typologie van de grondwaterwinningen in de provincie

In figuur 5 is de situatie schematisch aangegeven. In werkelijkheid ligt het waterwingebied met de pompputten op enige afstand van de waterzuivering. Het gereinigde water stroomt in de reinwaterkelder en wordt daarna d.m.v. de reinwaterpompen via transportleidingen gepompt naar hoog gelegen bodemreservoirs en watertorens (b.v. in Schimmert) of rechtstreeks naar het distributienet.

De capaciteit van deze winning bedroeg in 1991 ca. 5 miljoen kubieke meter drinkwater [10].

O.a. ten noordwesten van Sittard (pompstation "Hoogveld") en in Beegden liggen een zelfde soort winningen.

Om hoog of veraf gelegen gebieden te bereiken kan het nodig zijn om de waterdruk onderweg te verhogen in de zgn. "opjagers". Dergelijke installaties kunnen ook nodig zijn bij hoogbouw. De WML dient ervoor te zorgen dat de druk in het distributienet in de bebouwde kom tot tenminste 20 meter boven straatniveau reikt.

Een winning van type II bevindt zich o.a. in Geulle met 4 pompputten, die op een diepte van ca. 65 tot 85 meter onder het maaiveld het water uit de kalklagen betrekken. De capaciteit van deze winning bedroeg in 1996 ca. 900.000 kubieke meter drinkwater.

Winningen van type III bevinden zich o.a. in Zuid-Limburg ten zuiden van de lijn Caberg-Itteren-Meerssen-Spekholzerheide, die het water betrekken uit de ondiepe kalksteenlagen. Voorbeelden hiervan zijn: het pompstation "de Dommel" in Gronsveld en "Landeus" in Wittem.

Bij deze winningen kan, zoals in de jl. septembermaand is gebeurd, het water bij overvloedige regenval worden verontreinigd door E-colibacteriën afkomstig van mest. Dat dit een vervelende zaak is, mag duidelijk zijn. De kiemendodende UV-bestraling die de WML bij dit soort winningen toepast, werd in genoemde storing onwerkzaam door vertroebeling met meegevoerd slib. Als tegenmaatregel zal in de toekomst een meting worden aangebracht, die automatisch de winning stopt tijdens troebeling van het toestromende water.

Urmond, 31 maart 1910. archiefnr. 892

Een verzoek van een aantal bewoners van de Bergerweg en directe omgeving aan het College van B & W van Urmond om de gemeentepomp ter plaatse aan de Bergerweg, die zich binnen in de woning van de gemeenteveldwachter de heer Maas bevindt, te verplaatsen naar de buitenmuur van veldwachterswoning. Op die manier betogen zij, zal de veldwachter geen hinder meer ondervinden en kan de buurt op korte loopafstand water halen.

Getekend de heren: M.Sanfrancini, W.Wouben, M.Smeets, M. Muris, H.Lemmens, J.Frenken en H.Strijkers

Urmond, 10-9-1839, archiefnr. 888

De commissaris van het district Maastricht stuurt naar aanleiding van een klacht die hem heeft bereikt over een waterput in Urmond die al drie jaren onbruikbaar is, een dringende verzoek aan de waarnemende burgemeester Peter Simens, om hier actie te ondernemen.

Winnings van het type IV.

Een geheel ander type winning t.o.v. de tot heden gebruikelijke grondwaterwinningen in Limburg, vinden we in voorbereiding in Heel. Hier wordt binnen enkele jaren ca. 25 % van het toekomstig Limburgs drinkwaterverbruik gewonnen uit Maaswater [10].

De noodzaak en het waarom van deze, voor Limburg nieuwe manier van winning, zijn kort samengevat: door de toenemende vraag naar grondwater voor onder meer de drinkwatervoorziening en andere doeleinden is de grondwaterspiegel gedaald met verdroging als gevolg en achteruitgang van de hiervoor gevoelige natuur.

Het ingenomen Maaswater wordt opgevangen in een bekken, groot ca. 23 miljoen m³, "De Lange Vlieter", van oorsprong een grindgat.

De bemonstering van het Maaswater vindt al stroomopwaarts plaats in Eijsden en bij de ingang van het analysebekken. Verontreinigd water dat onverhoopt toch in het bekken is beland, kan worden teruggevoerd richting Maas.

Na een verblijfstijd van het Maaswater van gemiddeld een jaar, infiltreert het aan de oost- en zuidzijde van het bekken in de oevers. Deze infiltratie wordt op gang gehouden door een dertigtal pompputten, die op enige afstand van de oever tientallen meters diep in de bodem zijn aangebracht. Het water passeert het plaatselijk bodempakket en ondergaat een natuurlijke reiniging (hoofdstuk bodemprocessen) alvorens het de pompputten bereikt. Hierdoor wordt de kwaliteit van het water verbeterd met betrekking tot zwevende stoffen, anorganische microverontreinigingen (o.a. metaalverbindingen), micro-organismen (o.a. bacteriën en virussen) en bestrijdingmiddelen (o.a. Atrazine en Diuron).

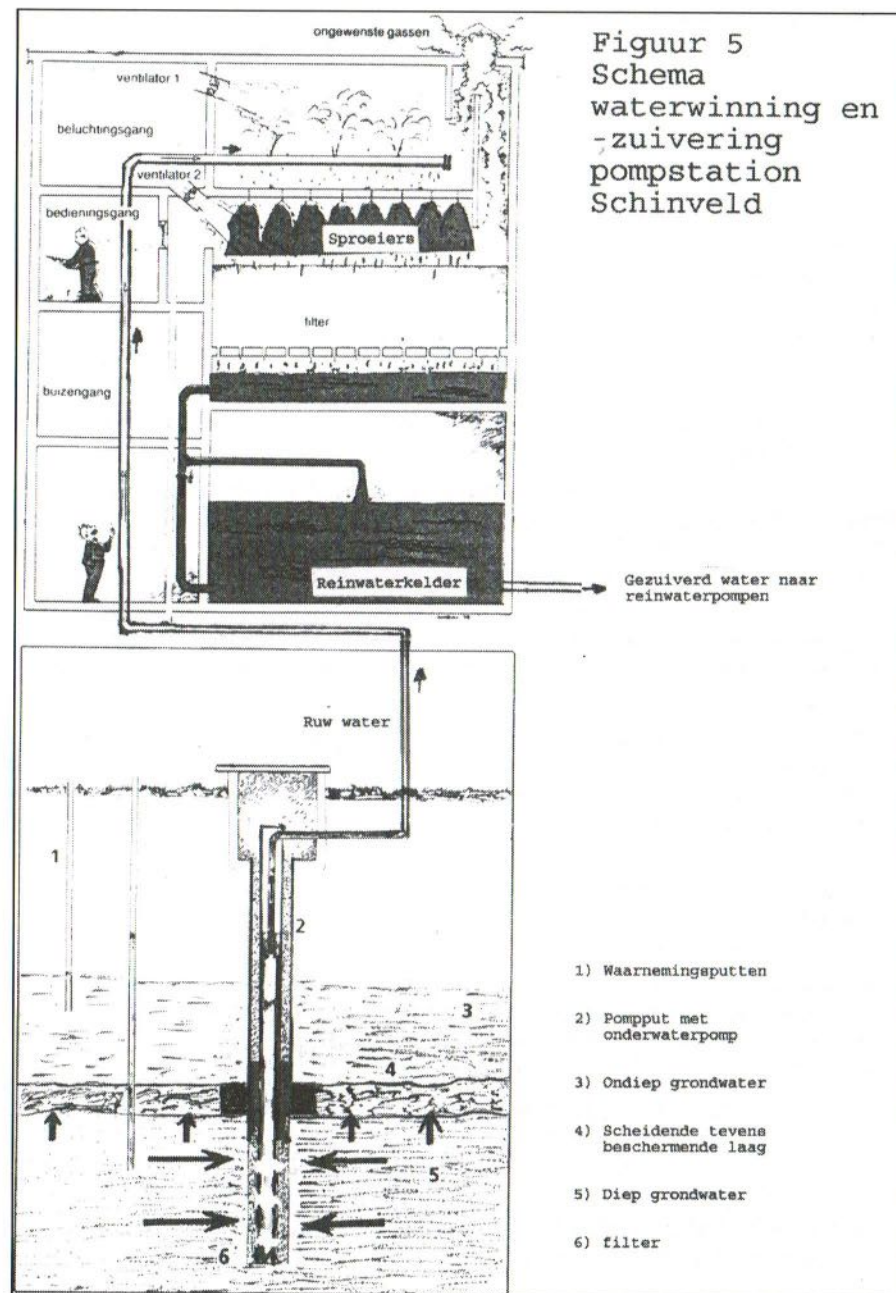
Na een verblijfstijd van minimaal 30 dagen in de bodem wordt het van tientallen meters diep opgepompt en naar de zuivering getransporteerd.

Dit zgn. oeverfiltraat wordt achtereenvolgens belucht en gefiltreerd over zand (de reden is reeds vermeld in de beschrijving van de type I winningen).

Daarna passeert het water de actiefkoolfiltratie met het doel om o.a. organische microverontreinigingen en bestrijdingmiddelen, die nog niet of onvoldoende in het bekken en tijdens de oeverfiltratie zijn verwijderd, af te vangen.

De daarop volgende UV-behandeling is nodig ter desinfectie van eventueel nog aanwezige micro-organismen.

Het gezuiverde water wordt tijdelijk opgeslagen in grote reinwaterbergingen van het productiebedrijf. Van daaruit wordt het d.m.v. nieuw aan te leggen zgn. Heelleidingen getransporteerd naar de reinwaterbergingen van acht

grondwaterpompstations in Noord- en Midden-Limburg, waar het wordt gemengd met het ter plaatse gewonnen grondwater en naar de afnemers gedistribueerd.

De productiecapaciteit vanaf het jaar 2002 is gepland op ca. 20 miljoen m³; volgens de kostenraming van 1996: ca. f. 327 miljoen [10].

Stein, 1928, krantenartikel, archiefnr. 873

Hierin wordt verslag gedaan van een propagandavergadering van de Zuid-Limburgse Waterleidingmij.

Deze propaganda- en voorlichtingsdag werd nodig geacht omdat het gemeentebestuur van Stein, in tegenstelling met b.v. de buurgemeenten Elsloo en Urmond, zich nog niet had aangesloten bij de NV. Waterleidingmij voor Zuid-Limburg.

Bij deelname door de gemeente werd een eenmalig bedrag van fl. 42.000 gevraagd, het vereiste aandelenpakket. Dit betekende dat bij deelname de waterleidingtarieven voor de bewoners van Stein als aandeelhoudster ca. 17% konden worden verlaagd. De voorlichtingsdag was tevens bedoeld als stimulans om meer inwoners te doen overgaan op het gebruik van leidingwater. Uit dit krantenartikel enkele markante stukjes:

....."Om het nut en de noodzakelijkheid, het belang voor mensch en dier, van goed drinkwater aan de bevolking van Stein nogmaals duidelijk aan te toonen had het gemeentebestuur Dinsdagavond een openbare vergadering belegd waarop het woord zouden voeren ir. Krul, directeur van het Rijksbureau voor Drinkwatervoorziening te Den Haag, ir. Vos, directeur der Z-Limburgse Waterleidingmij. en burgemeester P. Janssen te Beek, commissaris dezer maatschappij.

De zaal der fanfare was goed bezet, een honderdvijftigtal ingezetenen, waaronder enkele huisvrouwen hadden aan den oproep gevolg gegeven. Van de zeven gemeenteraadsleden was slechts één, wethouder Houben aanwezig. Burgemeester Bruysten sprak een kort inleidend woord.....

.....Ir. Krul toonde aan van hoe groot belang het Rijk een goede drinkwatervoorziening acht, bestreed de gewone praatjes welke tegen toetreding worden geopperd en toonde met cijfers aan, het hygiënisch belang en dat in het noorden van ons land de groepsdrinkwatervoorziening reeds zeer uitgebreid is. 't Gemak voor de huismoeders, het belang voor mensch en vee, het nut bij brand, de billijkheid der tarieven, werden door spr. nog naar voren gebracht, welke de houding van Stein niet begriipt.

De burgemeester van Stein wees erop, dat de Raad de kat eens uit den boom heeft willen kijken, bij den aanleg van het electrisch licht viel het in het begin ook niet mee: spr. geeft de verzekering dat de Raad niet zal achterblijven. Laten de ingezetenen zich maar opgeven....

.....Aan de vergadering was voorafgegaan een brandblusdemonstratie. Deze werd onder grooten toeloop, vooral van de jeugd gegeven binnen de kale muren van de voor enkele weken afgebrande zaal van Dhr. Erkens. De hoog oploaiende bossen hooi enz. waren in een ogenblik met de straalpijp gebluscht, waarna de nabijgelegen kerk bespoten werd en duidelijk bleek dat vanaf den begane grond de waterstraal over de kerk heen gespoten kon worden....."

Diverse aspecten betreffende drinkwater.

Bescherming van het grond- en oppervlaktewater is een zaak van levensbelang voor de drinkwaterwinning en het milieu.

Enkele beschermingsmaatregelen van grond- en oppervlaktewater in verband met de drinkwaterbereiding, zullen we kort samenvatten.

1 Beschermingsgebieden:

a) het *waterwingebied* is het gebied rondom een puttenveld waarbij een reistijd van het water van 60 dagen geldt tot aan de put; in dit gebied gelden speciale strenge regels ter bescherming van het grondwater;

b) het *grondwaterbeschermingsgebied* is het gebied waar een "waterdruppel" er maximaal 25 jaar over doet om bij een put te komen; in dit gebied gelden ook weer speciale regels die zijn vastgelegd in de Provinciale Milieuvordering (PMV).

2 Oppervlaktewater:

de Maas is een rivier waarvan de waterkwaliteit de laatste jaren licht is verbeterd; de gegevens hiervan zijn afkomstig van de RIWA-metingen van het Maaswater in Eijsden [11]. Desondanks zal van dit water alleen door oeverfiltratie en uitgebreide zuivering betrouwbaar drinkwater te maken zijn. In het zgn. Maas-Memorandum van 1988 en 1995 zijn met België en Frankrijk afspraken gemaakt ter verbetering van de kwaliteit van het Maaswater.

Er wordt momenteel veel onderzoek gedaan naar de gezondheidsrisico's van drinkwater. Dit is ook nodig door de toenemende verontreiniging van het water en de toename van het aantal verontreinigende stoffen in de loop van de laatste decennia. Naar schatting komen in de Rijn en de Maas 20.000 tot 60.000 verschillende stoffen voor!

Er rust een zware en verantwoordelijke taak op de waterleidingbedrijven en de overheid om de resultaten en conclusies van hun onderzoeken te gebruiken in de bedrijfsvoering en als basis voor de wetgeving betreffende de bescherming van grondwater en oppervlaktewater.

Tot slot, de bronnen en literatuur over drinkwater waaruit in dit artikel slechts een beknopte samenvatting is gemaakt, kunnen door belangstellenden worden ingezien bij de Heemkundevereniging Maasstreek (elke donderdagavond).

Elsloo, Meers, archiefnr. 379

In de periode vanaf 1932 is gedurende een groot aantal jaren een pittige briefwisseling gevoerd tussen de gemeente Elsloo, de NV. Waterleidingmaatschappij voor Zuid-Limburg en het Staatstoezicht voor de Volksgezondheid, over een al of niet verplichte aansluiting op het drinkwaternet van de slagerijen J.Lambrichts en M. Pepels te Meers. De genoemde slagers betoogden dat zij voor hun bedrijf geen drinkwater nodig hadden, omdat zij voorzien zijn van zuiver pompwater. In het dossier, dat ca. 25 brieven en stukken telt, wordt aan beide slagers in 1936 ontheffing van deze verplichting verleend na een officiële goedkeuring van hun pompwater door de Keuringsdienst van Waren.

Stein, 16-3-1930, archiefnr. 872

In 130 schrijven B & W van Stein een brief aan de Directie der Staatsmijnen in Limburg betreffende de onttrekking van water aan de bodem ten gevolge van de waterwinning van de in aanbouw zijnde ammoniakfabriek. Een aantal inwoners wonende aan de Oude Postbaan had na de aanvang van genoemde fabriek geen water meer in hun putten, die zelfs na uitdiepen droog bleven staan.

Persbericht 26/27, Provincie Limburg, 14-4-1987

Waterputten niet geschikt voor drinkwater.

De 26 waterputten in Stein blijken volgens een onderzoek uitgevoerd door DSM in overleg met de Regionale Inspectie van de Volksgezondheid te Heerlen, niet meer geschikt voor drinkwater. De betreffende bewoners/gebruikers zijn inmiddels gewaarschuwd.

Bronnen en literatuur:

Van belangrijke gegevens of bewerkte kaarten in het artikel wordt de literatuur vermeld b.v. figuur 1: [4-3]; d.w.z. zie literatuur of bron nr. 4 blz. 3.

1. Archiefstukken, Elsloo, Stein en Urmond, gemeentearchief Stein
2. De WML *Waterwinning in Zuidlimburg*, Maastricht, 1941.
3. Provincie Limburg, *Grondwaterbeschermingsplan*, Maastricht, 1988.
4. Provincie Limburg, *Provinciaal Waterhuishoudingsplan 1991-1995*, Maastricht, 1991.
5. Provincie Limburg, *Evaluatie en actualisering waterhuishoudingsplan 1991-1995*, Maastricht, 1995.
6. M.N. Mons et al., *Oppervlaktewater als bron voor drinkwater: diagnose en gezondheidsrisico's*, RIVM, Bilthoven, 1996.
7. M.H.A. Juhász-Holterman en P.C.M. Rademakers, "Grondwaterwinning voor de openbare drinkwatervoorziening in Limburg", in: *Grondboor en Hamer*, NGV, 1989.
8. W.P.A.M. Hendrix, *Het grondwater van het centraal Plateau Zuid-Limburg*, Utrecht 1985.
9. J.M.S. van Maanen et al, "Meer atrazine in grondwater van Zuid-Limburg", in: *H2O* nr. 20, 1998
10. De WML, diverse voorlichtingspublicaties, 1996-1998.
11. RIWA, *Jaarverslag 1996*
12. CBS, *Negentig jaren statistiek in tijdreeksen*, 1989.
13. *Perry's Chemical Engineers Handbook*, 1987

Heemkunde en volkskunde: ontstaan en evolutie Een verkenning

Drs. E. Tielemans, Limburgs Museum

Inleiding

In september 1996 hielden wij voor de stichting 'Heemkunde zonder grenzen' een lezing over het ontstaan en de evolutie van heemkunde en volkskunde. Het ging om een kennismaking met twee werkgebieden die in elkaars verlengde liggen, maar toch hun eigen ontstaansgeschiedenis en doelstelling hebben. Hieronder volgt een verkorte, geactualiseerde weergave van deze lezing.

1. Heemkunde

1.1. Geschiedenis en evolutie van het begrip 'heem'

Van oudsher heeft het begrip 'heem' een rechtskundige betekenis. Het betreft het huis en erf waarop men woont en dat men in eigendom heeft. Wie geen huis en erf had, was 'heemloos' (Duits: Heimatlos). Deze betekenis van 'heem' vinden we terug in Limburgse uitdrukkingen als 'noa heem gaan', naar huis gaan.

In de loop van de 19e eeuw werd de betekenis van 'heem' ruimtelijk uitgebreid. De groeiende industrialisatie en de daaraan verbonden verstedelijking speelden hierin een belangrijke rol. Het begrip 'heem' sloeg vanaf nu eerder op de leefwereld waarin men grootgebracht was. Het gevoelsmatige aspect deed zijn intrede, mede in navolging van de romantiek, die in de 19e eeuw hoogtij vierde.

In de jaren '80 van de 19e eeuw kende dit gevoel een hoogconjunctuur en ontstond in Duitsland een ware 'Heimatbewegung'. Er ontstonden diverse heemverenigingen.

In het begin van de 20e eeuw werd het heem geïdealiseerd. Het verwees naar het ongerepte platteland waar men de stad kon ontvluchten. Later werden ongepaste Blut- und Bodentheorieën geassocieerd met dit heemgevoel. Het Nazisme maakte misbruik van een gevoel dat in principe onschuldig is: het zich thuis voelen in een bepaalde, leefbare omgeving.

Na 1945 wordt eerst aan wederopbouw gedacht na de verschrikkingen van de oorlog. Er ontstaat een nieuw heemgevoel. Het heem verwijst naar een bepaalde omgeving waar men zich thuis voelt en die niet noodzakelijk het platteland hoeft te zijn. Ook in de (grote) stad kan men zich thuis voelen wanneer men er zich voldoende herkent.

E. Wimmer [1], een Duits volkskundige, vat de naoorlogse ontwikkelingen rond het begrip heem samen en onderscheidt vier dimensies:

a) de ruimtelijke dimensie

het heem is geografisch localiseerbaar, maar ook gevoelsmatig. Men kan zich bijvoorbeeld thuis voelen in Europa, maar niet in een ander werelddeel, dat men bijvoorbeeld als toerist bezoekt. Meestal echter gaat het om een beperkte ruimte: een wijk, een gemeente of een stad.

b) de tijdsdimensie

hier gaat het om de herinnering aan een tijd waarin men geleefd heeft, meestal verbonden aan de kindertijd. De tijdsdimensie kan ook actueel zijn.

c) de sociale dimensie

betreft de sociale contacten die men opbouwt in het heem: familie, vrienden, het verenigingsleven waaraan men deelneemt en dergelijke.

d) de culturele dimensie

men voelt zich ergens pas echt thuis wanneer men een aantal verhoudingen en tekens, (religieuze) rituelen begrijpt en herkent. Ook de taal en de wijze van omgaan met elkaar of het feestvieren horen hiertoe.

Het begrip 'heem' heeft dus een hele evolutie doorgemaakt: rechtskundig, emotioneel, verschillende gelaagdheden (de hierboven geschetste vier dimensies).

1.2. 'Heemkunde' als naam voor de bestudering van het heem

De studie die het heem als onderwerp heeft, noemt men de heemkunde. Dit woord is in het Nederlands taalgebied nog niet zo oud. In het *Folkloristisch Woordenboek van Nederland en Vlaams-België* [2] uit 1949 wordt bij de omschrijving van heemkunde vermeld: "Nieuw opgekomen woord".

Er zijn veel, ook zeer ingewikkelde definities en omschrijvingen van 'heemkunde' bekend. Met de Winkler Prins van 1977 kunnen we de heemkunde echter heel eenvoudig omschrijven als: "de kennis van de eigen omgeving in al haar aspecten in heden en verleden".

Dit impliceert wel, dat de heemkunde gebruik moet maken van zeer verschillende en uiteenlopende wetenschappen omdat ze een heel breed terrein bestrijkt (geschiedenis, volkskunde, aardrijkskunde, archeologie, taalkunde, biologie, enzovoort). Dat is ook de reden waarom veel heemkundeverenigingen diverse werkgroepen hebben met een aantal specialismen. Niemand is in staat om in zijn eentje het hele brede spectrum te bestrijken waar het in de heemkunde over gaat. Bijvoorbeeld: het bestuderen van fauna en flora impliceert een andere soort kennis en methodiek dan een onderzoek naar facetten van de levensloop (geboorte en doop, liefde en huwelijk, dood en begraven).

1.3. Heemkunde in Limburg

Hoewel de heemkundebeweging in Limburg in de 19e eeuw een paar pioniers heeft gehad, zoals J.M. Dautzenberg (1802-1869) en H. Welters (1839-1887), is het pas op het einde van de jaren dertig van de 20e eeuw dat zij echt op gang komt. Limburg is hier toonaangevend, want volgens W. Roukens [3] is zelfs Nunhem de bakermat van de heemkundebeweging in Nederland. Het is ook dezelfde Roukens die in 1940 een oproep doet voor het oprichten van heemkundeverenigingen. Hij staat hiermee niet alleen.

Om een aantal redenen (onder meer de Tweede Wereldoorlog) wordt aan deze oproep niet direct gehoor gegeven. Het is wachten tot het einde van de jaren zestig, alvorens de heemkringen echt vaste voet krijgen in Limburg. Vanaf het midden van de jaren zeventig kunnen we spreken van een hausse. Dit blijkt onder andere uit een dit jaar verschenen enquêteverslag over de werking van Limburgse historische en volksculturele verenigingen[4]. Limburg is anno 1998 rijk bezaaid is met heemkundeverenigingen, die een b(l)oeiende werking hebben.

2. Volkskunde

2.1. Geschiedenis en evolutie algemeen

Het begrip 'volkskunde' duikt eerder op dan het begrip 'heemkunde'. Om een idee te krijgen van wat volkskunde is, moeten we het ontstaan en de evolutie van deze wetenschap plaatsen tegen de achtergrond van het streven naar kennis van de eigen cultuur van mensen in hun alledaagse leven. Wij geven hier een aantal algemene ontwikkelingen die met name betrekking hebben op het aangrenzende Duitsland, omdat daar de volkskunde een stevige wetenschappelijke en academische verankering heeft. Maar ook in andere Europese landen is dat het geval. Wie zich wil verdiepen in de wetenschapsgeschiedenis van het vak, de methodiek en de evolutie in de benaderingswijzen van 'volkscultuur' doorheen de tijd, kan een brede waaier van wetenschappelijke literatuur raadplegen. Een recent, bijzonder interessant overzicht dat met name interessant is voor de Nederlandse situatie, biedt W. Frijhoff [5]. Wij bevelen het iedereen aan die nog geen antwoord heeft gevonden op de vraag 'wat is volkskunde?'

Tot het einde van de Middeleeuwen is er nauwelijks belangstelling geweest voor de volkscultuur. Het zijn de Humanisten die als eersten tegen het einde van de 15e eeuw het alledaagse leven, land en volk zijn gaan beschrijven en als het ware opnieuw het werk Germania van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus (± 55-120 n. Chr.) ontdekken. In de Barok verminderd de interesse weer. Echt aandacht krijgt de beschrijving van het alledaagse leven tijdens de Verlichting (18e eeuw.). In die tijd duikt het

begrip 'volkskunde' op in de sfeer van de statistiek, en wel de kameralistiek die in Duitsland de leer van het beheer van vermogens is, de voorloper van de staathuishoudkunde. Om op een efficiënte wijze vermogens te localiseren en vervolgens belastingen te kunnen heffen, moet men land, streek en volk kennen. Ook toen reeds wilde men weten wát wààr te halen viel.

De volkskunde is niet alleen uit de statistiek ontstaan. Ook in de aardrijkskunde en de geschiedenis zijn kennis van land en volk, zeden en gebruiken belangrijk. Bovendien zijn de reisbeschrijvingen in de 19e eeuw ook een goede bron van (beschrijvende) kennis van regio's.

In Duitsland (waar de volkskunde, wat ons gebied betreft, als wetenschap het eerst van de grond komt) zijn bekende namen onder meer G. Herder (1744-1803) (romantische periode) en de gebroeders Grimm (Jacob 1785-1863 en Wilhelm 1786-1859) (historisch-filologische en mythologische richting).

Pas in 1858 wordt de volkskunde voor het eerst als wetenschap gethematiseerd door W.H. Riehl (1823-1897) met de duidelijke titel van zijn rede *Die Volkskunde als Wissenschaft*. Hij ageert tegen de mythologische richting omdat zij heel speculatieve verbanden zocht met het verleden (Germaanse mythen en dergelijke) en geen belangstelling had voor het heden. Hij pleit voor bestudering van hedendaagse volkscultuur en het zoeken naar verbanden, in plaats van het louter beschrijven van cultuurverschijnselen.

Eind 19e en begin 20e eeuw komen dan verscheidene richtingen binnen de volkskunde opzetten: de geografisch-historische school, de Kulturraumforschung, de sociologisch-functionalistische richting, enzovoort. Binnen het bestek van deze korte bijdrage kunnen we hier niet verder op ingaan. Belangrijk is het om aan te geven dat de volkskunde zich in Duitsland als wetenschap een weg zoekt in de academische wereld en deze ook vindt.

Jammer genoeg heeft de Nazi-periode hard toegeslagen in de volkskunde. Het Nazisme heeft termen als volkscultuur, volkseigen en gemeenschap misbruikt. In Duitsland is na de oorlog, met name in de jaren zestig, een hele omwenteling gekomen met de Tübinger-Schule. De grondbegrippen werden opnieuw gedefinieerd en het volkskundecongres in 1969 in Detmold was baanbrekend. Er verschenen studies over de volkskunde met programmatische titels als: *Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse* [6] Men wilde inderdaad breken met het verleden en alledaagse cultuur onbevooroordeeld analyseren.

Verschuivingen binnen het volkskundig onderzoek vanaf het eind van de jaren zestig zijn onder meer:

1. de verzakelijking (objectivering) van het onderzoek naar alledaagse cultuur. Men verzamelt op een meer objectieve basis en bestudeert de fenomenen en materialen zonder meteen verbanden te leggen naar een grijs verleden waar men alle sporen kwijt raakt.

2. Er is een grondige ideologiekritiek. Men wil af van de vroegere volkskundebeoefening die alles wilde terugprojecteren in een mythologisch verleden. Men zocht nieuwe namen voor de volkskunde zoals Empirische Cultuurwetenschap en Europese Ethnologie.

3. Er is een tendens om meer aandacht te besteden aan hedendaagse cultuur. Niet zozeer relictten uit het verleden worden bestudeerd, maar hedendaagse cultuurverschijnselen. Het gaat niet alleen om tradities, maar ook om nieuwe gebruiken, rituelen en voorwerpen. Het plattelandsverleden wordt niet langer verheerlijkt, ook het moderne, stedelijke leven wordt bestudeerd. Het veldwerk (interviews, enquêtes, participerende observatie) staat centraal.

Volkskunde in onze tijd kan op een eenvoudige wijze omschreven worden als een cultuurwetenschap die cultuuruitingen van brede groepen bestudeert in hun alledaagse leven, met het doel te achterhalen hoe dit dagelijkse leven functioneerde en gestructureerd was en geëvolueerd is tot op heden. Met andere woorden: hoe gaven en geven mensen zin aan hun alledaagse bestaan, uitgaande van concrete cultuuruitingen.

2.2. De situatie in Nederland (algemeen)

Tot voor een paar decennia kende Nederland niet zo heel veel belangstelling voor het vak. Tot het einde van de 19e eeuw was er in Holland geen behoefte om een verleden te bestuderen dat verder reikte dan de Gouden Eeuw en de elite herkende zich niet in de regionale volkscultuur, waarop zij neerkeek. In de eerste decennia van de 20e eeuw was dit een tijdlang anders, toen D.J. van der Ven na de oprichting van het Nederlands Openluchtmuseum (1918) met zijn talrijke publicaties aandacht kreeg voor het 'plattelandsverleden'. Helaas sloeg hij de mythologische richting in (het terugbrengen van een aantal zeden en gebruiken tot een grijs mythologisch verleden) en propageerde hij in feite de 'Reliktforschung' (het beschrijven van restanten van vroegere gebruiken en materialen). Zijn publicaties werden helaas beter bekend dan die van de Limburger Jos Schrijnen (1869-1938) die probeerde om het volkskundig onderzoek te vernieuwen door gebruiken en materiële getuigenissen in hun context te plaatsen en aandacht te vragen voor het heden en daarmee gepaard gaande vernieuwingen.

Sinds 1934 doet het Meertens Instituut (de meest recente naam sedert medio 1998), in navolging van zijn voorgangers, in Amsterdam onderzoek

naar volkscultuur in Nederland, waarbij van meet af aan gelukkig andere wegen bewandeld werden dan deze van D.J. van der Ven. Door het aantrekken van een aantal goed opgeleide medewerkers gebeurt vernieuwend, actueel volkskundig onderzoek.

Hoewel aan een aantal universiteiten volkskunde gedoceerd werd (bijvoorbeeld Nijmegen) en wordt (bijvoorbeeld Groningen), heeft het vak geen academische inbedding gevonden. Dit in tegenstelling tot onder meer Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland.

Een ander initiatief op nationaal niveau is het Nederlands Centrum voor Volkscultuur dat sedert het midden van de jaren tachtig de volkscultuur promoot en heel wat initiatieven ontwikkelt om de (studie van) de volkscultuur te verspreiden bij een groot publiek.

2.3. De situatie in Limburg

Wat de situatie in Limburg betreft tot 1985, zijn we vrij goed geïnformeerd door een artikel van H. Thewissen [7] Hieronder volgen de hoofdlijnen.

Thewissen laat de belangstelling voor de volkscultuur en de bestudering ervan aanvangen in 1824 met de oprichting van de Société des amis des sciences, lettres et arts. V  r die tijd waren er wel een paar individuele initiatieven geweest, onder wie L.P. Delruelle (1735-1807). Men gaat zich namelijk langzamerhand afzetten tegen de overheersende niet-eigen cultuur (Frans, Duits en later Hollands) en aandacht vragen voor de eigen volkscultuur. We noemen in dit verband een aantal namen en publicatiekanalen: Jos Habets en G.D. Franquinet publiceren in *Publications*. Ook in *De Maasgouw* en *Limburg's Jaarboek* verschijnen interessante bijdragen. Voor de 19e eeuw moet zeker ook H. Welters vermeld worden die met zijn *Feesten, Zeden, Gebruiken en Spreekwoorden in Limburg* (1877) en *Limburgsche Legendes, Sagen, Sprookjes en Volksverhalen* (1875-1876) verdienstelijk pionierswerk heeft verricht. Verder vermelden we A.F. van Beurden en J. Schrijnen die in de eerste decennia van de 20e eeuw actief waren. Het tweedelige *Nederlandsche Volkskunde* (1917-1919) van Jos Schrijnen is tot op heden een standaardwerk, waarvan nog steeds geen geactualiseerde versie is verschenen.

In de periode tussen de beide Wereldoorlogen verschijnen ook in de *Nedermaas* en *Veldeke* volksculturele bijdragen. Na WO II heeft W. Roukens (1896-1974) verdienstelijk werk geleverd. Daarnaast moeten de activiteiten van de Afdeling Volkscultuur van de voormalige Culturele Raad Limburg worden vermeld, het Dr. W. Roukensfonds, de Stuurgroep Volkskunde van het Postuniversitair Centrum Diepenbeek (van 1973 tot 1994, een samenwerkingsverband tussen de beide Limburgen, nadien voortgezet door de Stuurgroep Volkskunde in Belgisch- en Nederlands-

Limburg), alsook de voormalige Volkskunderaad Maas-Rijn (een euregionaal samenwerkingsverband), voortgezet door de Contactgroep Maas-Rijn die door het Limburgs Museum in Venlo is geïnstalleerd.

In 1984 werd door de Provincie Limburg de Stichting Volkskundige Activiteiten Limburg in het leven geroepen die in Kasteel Limbricht (Sittard) een Limburgs Volkskundig Instituut en een Limburgs Volkskundig Museum opzette. In 1986 fuseerden deze instellingen tot het Limburgs Volkskundig Centrum dat in 1993 samenging met het gemeentelijke Goltziusmuseum in Venlo, wat resulteerde in de oprichting van de Stichting Limburgs Historisch en Volkskundig Museum. Deze rechtsopvolger van het Limburgs Volkskundig Centrum en het Goltziusmuseum realiseert momenteel een nieuwbouw in het Julianapark in Venlo en is volop bezig is met de materiële en inhoudelijke realisatie van dit nieuwe provinciale museum.

3. Tot slot

Het moge duidelijk zijn, dat de volkskunde geëvolueerd is van een zijtak van de kameralistiek (statistiek) in Duitsland tot een volwaardige wetenschap die zich niet meer toespitst op het achterhalen van mogelijke 'mythologische oorsprongen' van bepaalde cultuuruitingen (relicten) of eigenaardige volksgebruiken die 'nog steeds' in stand gehouden worden op het platteland, maar wel het alledaagse leven van groepen mensen bestudeert, ook in stedelijke gebieden, met de bedoeling om te ontdekken hoe cultuuruitingen (zeden en gebruiken, materiële inrichting en woonvormen, religieuze overtuigingen en praktijken, feestcultuur) van mensen geplaatst dienen te worden en functioneren in de maatschappelijke context waarin ze gegroeid zijn.

De heemkunde heeft een ruimer inhoudelijk werkgebied. Zij bestudeert naast cultuur ook de natuur (fauna en flora). Geografisch beperkt zij zich tot de naaste omgeving.

Het is duidelijk dat heemkunde en volkskunde met elkaar te maken hebben, maar vanuit een verschillende traditie zijn ontstaan. Heemkundigen en volkskundigen ontmoeten elkaar vaak wanneer zij (volks)cultuur in een bepaald gebied bestuderen. Zij kunnen elkaar helpen om hun doel te realiseren. Een voorbeeld ter afsluiting: wanneer een volkskundige het liedgoed van een bepaalde regio wil bestuderen, kunnen heemkundeverenigingen heel interessante bronnen voor hem aanboren (liedteksten, liedschriften, mensen die liederen zingen). Wanneer heemkundigen het liedgoed van een gemeente willen vastleggen, kunnen volkskundigen hun helpen bij de wijze waarop zij het materiaal kunnen verzamelen, ordenen en bestuderen. Het doel is telkens een stuk volkscultuur te bestuderen waarbij het de moeite loont om er iets meer over te weten. Dit kan ertoe bijdragen om over de

alledaagse leefwereld van, in dit geval, de Limburger, in heden en verleden, beter geïnformeerd te zijn. En daar gaat het tenslotte toch om.

Bronnen:

1. E. Wimmer, "Heimat. Ein Begriff und eine 'Sache' im Wandel", in: D. Harmening en E. Wimmer (Hg.), *Volkskultur und Heimat; Festschrift für Josef Dünninger zum 80. Geburtstag*, Würzburg, 1986, 13-24.
2. K. ter Laan, *Folkloristisch woordenboek van Nederland en Vlaams-België*, 1949, 136-137.
3. W. Roukens, *Ons Limburgs Heem*, 1941, 96 e.v.
4. L.I.E.V.E. *Limburgse Instellingen en Verenigingen Enquête*, Maastricht/Venlo/Utrecht, 1998. Dit verslag bevat de resultaten van een enquête waaraan 214 cultuur- en natuurhistorische en volksculturele verenigingen meewerkten. Hiertoe behoren ook 78 heemkundeverenigingen. Het verslag is te verkrijgen bij het Limburgs Museum in Venlo (077-3522112) en kost f 9,50 inclusief verzendingskosten.
5. W. Frijhoff, "Volkskunde en cultuurwetenschap: de ups en downs van een dialoog", in: *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Afdeling Letterkunde*, Nieuwe Reeks. Deel 60 (1997) 3, 89-143. Deze bijdrage is ook als afzonderlijke uitgave te verkrijgen bij de KNAW, Postbus 19121, 1000 GC Amsterdam.
6. H. Bausinger, *Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse*, 1971.
7. H. Thewissen, "De belangstelling voor de Limburgse volkscultuur en de bestudering ervan: een historisch overzicht", in: *Volkskunde in Limburg nu!*, Limbricht, 1985, 5-19. Deze publicatie is uitverkocht, maar het betreffende artikel kan nog wel beschikbaar worden gesteld via het Limburgs Museum in Venlo.

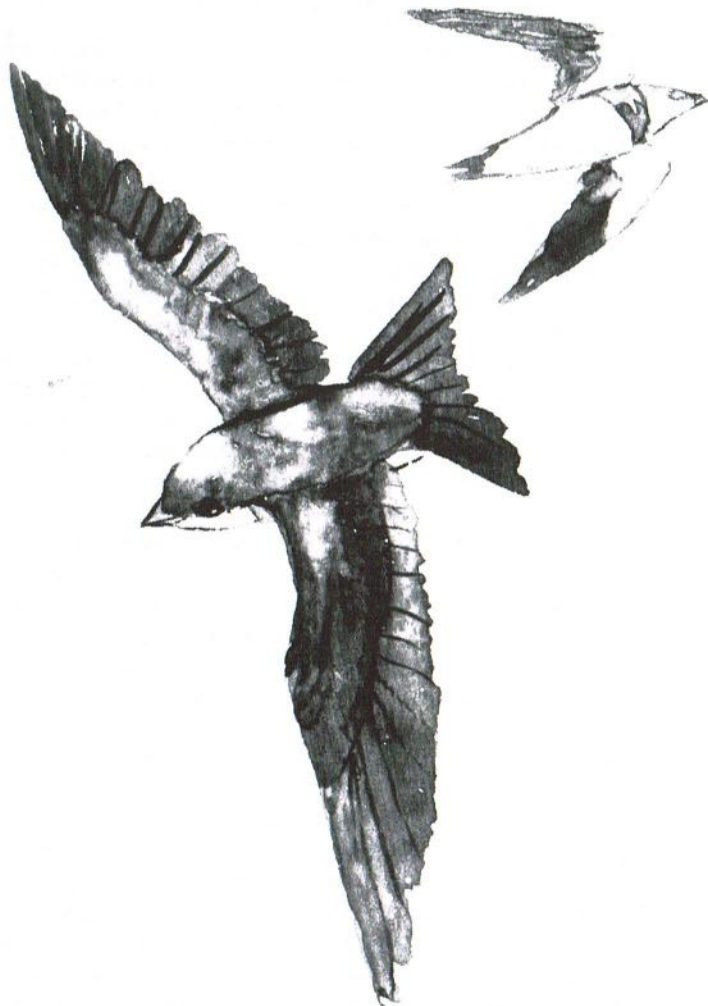
De Oeverzwaluw, *Riparia riparia*

Antoinette Duijsters, sectie geologie

Een van de opvallendste vogels langs de Maas, van april tot september, is wel de Oeverzwaluw. Deze kleinste van de in Nederland voorkomende zwaluwen (de andere zijn de Boerenzwaluw en de Huiszwaluw) dankt zijn naam aan zijn gewoonte 60-90 cm lange horizontale tunnels in oevers te graven; aan het eind worden ze vergroot tot nestkamers. Ze graven met hun pootjes, de nestkamer wordt gevoerd met in de lucht gepakte veertjes en pluusjes. Het eerste legsel bestaat uit 4-5 witte eieren, het eventuele tweede uit 3-4 eieren. Beide ouders broeden 12-16 dagen. Na 19 dagen kunnen de jongen vliegen en in augustus vertrekken ze naar Equatoriaal West-Afrika, ze vliegen dan samen met de andere soorten zwaluwen.

De Oeverzwaluw heeft grijsbruine bovendelen en een bruine band om de borst, de staart is minder diep gevorkt als bij de andere soorten. De Oeverzwaluw is een koloniebroeder; de grootte van een kolonie wordt bepaald door de grootte en de geschiktheid van de wand. Deze steile, niet begroeide wanden moeten in een open terrein liggen, liefst in de buurt van water. Hieraan dankt de vogel zowel zijn Nederlandse als zijn wetenschappelijke naam: *riparia* betekent "aan de oever verblijvend". Ook andere steile wanden komen in aanmerking zoals gronddepots, ontgrondingen en bouwputten, maar de natuurlijke plaatsen zijn afgekalfde beek- en rivieroevers. Bij Meers broeden elk jaar Oeverzwaluwen, er is een plaats tussen Meers en de Maasband die al lang in gebruik is. Maar door hoog water en de afgravingen ontstaan ook op andere plaatsen geschikte wanden.

Evenals de andere zwaluwen is de Oeverzwaluw niet bijzonder schuw. Zolang mensen niet te dicht bij de wand komen blijven ze gewoon in en uit vliegen, maar veel en voortdurende aanwezigheid van mensen of dieren, b.v. honden, leidt tot verstoring. Voor de Oeverzwaluw is het van belang dat er genoeg steile wanden in het Grensmaasgebied blijven en dat de recreatiedruk in het broedseizoen niet te groot wordt (dit geldt natuurlijk ook voor andere vogels). Men kan de vogels het mooist bekijken vanaf een hoog punt aan de oever, als ze boven het water op insecten jagen. Ook tijdens de trek zijn deze vliegkunstenaars, met de andere zwaluwen, te bewonderen.

Tekening: A. Duijsters.

Het Milieu Effect Rapport Grensmaas

Rob Paulussen, sectie geologie

Op 27 mei van dit jaar werd door de provincie Limburg het "MER Grensmaas" en het "Ontwerp-Streekplan Grensmaas" ter inzage gelegd. De meesten onder ons zullen wel al eens van het zogenaamde Grensmaasproject gehoord hebben en menigeen zal zelfs kort kunnen aangeven wat dit project inhoudt, namelijk ondiepe grindwinning langs de huidige Maasbedding tussen Borgharen en Maaseik waarbij de bedding verbreed wordt, zodat bij overvloedige regenval zoals in de jaren 1993 en 1995 er minder snel overstromingen optreden. In en rond de verbrede Maasbedding kan, nadat het voor de Nederlandse bouwplannen zo belangrijke grind is ontgraven en afgevoerd, de natuur zijn vrije gang gaan en ontstaat er op termijn een groot, aaneengesloten en superdynamisch natuurgebied waar wij naar hartelust kunnen genieten van halfwilde paarden en runderen, visarenden, bevers, zwarte populieren, vrij kronkelende en met dichte oeverbossen omzoomde riviergeulen, stroomversnellingen, zich van jaar tot jaar verplaatsende grind- en zandbanken, stroomopwaarts trekkende en in rustige nevengeulen paaiende zalmen, heldere kwelbeken met prachtige libelles, helblauwe ijsvogels, noem maar op. Wie zegt hier nou nee tegen. Model voor dit toekomstbeeld staat de rivier de Allier in Frankrijk.

De Heemkundevereniging Maasstreek heeft altijd positief gestaan tegenover deze plannen. Al in 1992 hebben wij een tentoonstelling georganiseerd rondom dit project om de verschillende aspecten onder de aandacht te brengen en ik denk dat ik mag stellen, dat de meesten van ons er nog altijd in geloven. Echter, elke medaille heeft een keerzijde, zo ook dit plan en hoe concreter de plannen hoe duidelijker ook de nadelen worden die eraan kleven.

Om niet al te enthousiast van start te gaan en pas achteraf met vaak onomkeerbare gevolgen te worden geconfronteerd, is het wettelijk verplicht om ten behoeve van grote projecten eerst een MER op te stellen. "MER" staat voor Milieu Effect Rapport. Dit betekent simpelweg dat vooraf zeer breed onderzocht moet worden welke consequenties de voorgestelde plannen kunnen hebben. Als je wilt weten wat de gevolgen van iets zijn, moet je natuurlijk eerst je plannen goed hebben uitgewerkt. Hiervoor is in het MER de zogenaamde "Voorkeursaanpak" opgenomen. Het MER Grensmaas bestaat uit 2 hoofdrapporten en 9 deelrapporten, in totaal zo'n 1700 pagina's. De totstandkoming hiervan heeft ongeveer 4 jaar geduurd. De deelrapporten zijn specialistische uitwerkingen van diverse onderzoeksvelden zoals "grondwater", "landschap, cultuurhistorie en archeologie", "bodem", "delfstoffenwinning en hinder" en "natuur".

Tijdens de formele periode van acht weken dat het MER ter inzage lag kon iedereen die zich hiertoe geroepen voelde reageren en zijn of haar concrete op- en aanmerkingen kenbaar maken. Zo ook de heemkundevereniging Maasstreek. Met vereende krachten hebben wij gedurende deze weken de omvangrijke inhoud kritisch onder de loep genomen. Hierbij hebben we ons vanuit het oogpunt van beschikbare tijd alsook aanwezige kennis enigszins beperkt tot die aspecten die aansluiten bij het werkterrein van de vereniging.

Op het moment van publiceren van dit artikel was ons nog geen reactie van de zijde van de Provincie op de ontvangen bezwaren bekend. Het spreekt voor zich dat wij zeer benieuwd zijn naar het uiteindelijke effect van onze inspraakactie en we zullen hier dan ook te zijner tijd op terugkomen.

Terug naar de inhoud. Onderstaande cursief gedrukte tekst geeft de volledige door de vereniging ingediende reactie weer. Hierin is onder andere aandacht geschonken aan de kasteelruïne in de Maas bij Elsloo, archeologisch onderzoek in het plangebied en de rol van de amateur-archeoloog, fossiele aardkundige waarden, cultuurhistorie, zwerfvuil, verontreinigd oeverslib, toegankelijkheid van het gebied en communicatie en voorlichting.

Met betrekking tot het Grensmaasplan wordt vaak gesproken van een zogenaamde win-win-situatie. Slogans als groen voor grind duiden hier op. D.m.v. grindwinning ontstaat namelijk tegen relatief beperkte kosten een prachtig natuurgebied en neemt tevens de overstromingskans af. De eventuele nadelen die aan dit plan kleven, wegen naar verwachting niet op tegen de voordelen. Als je desondanks bereid bent te spreken van een verliezende partij dan geldt dit met nadruk voor de historische dimensie van het Maasdallandschap. Zodra graafmachines aan het werk gaan, gaan namelijk natuurhistorische (aardkundige), archeologische en cultuurhistorisch landschapswaarden voorgoed verloren. Hiermee gaan deze waarden niet alleen in materiële zin voor ons verloren, maar ook als bron van historische kennis; de historische informatiefunctie van het landschap wordt vernietigd. Het is alsof je de inhoud van het Rijksarchief te Maastricht op de brandstapel gooit. En terwijl andere nadelige effecten van het Grensmaasplan tijdelijk of wellicht nog omkeerbaar zijn, geldt dit niet voor de aantasting van het bodemarchief.

Voor zover men deze nadelige effecten wenst te beperken, zal men plaatselijk historisch waardevolle elementen (geselecteerd op basis van zeldzaamheid en gaafheid) trachten te behouden. Ten eerste echter wordt op deze manier voorbij gegaan aan de samenhang tussen deze waardevolle (te conserveren) elementen en de zogenaamd minder waardevolle (te vergraven) elementen en dat deze dus ook in hun onderlinge context dienen te worden bestudeerd. Vergelijk het met het lezen van enkele pagina's uit een boek en op basis daarvan het hele verhaal trachten te reconstrueren.

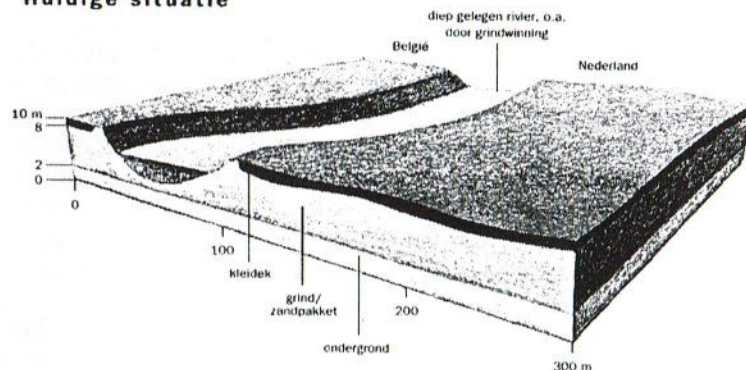
Ook dat is vrijwel ondoenlijk en dan mag je nog van geluk spreken als je de meest informatieve pagina's hebt gekozen.

Ten tweede is in het MER naar verwachting nog slechts een beperkt deel van de (potentiële) historische informatiewaarde van het Maasdallandschap boven water getild. We weten dus niet wat we straks allemaal weggooien. Sprekend voorbeeld hiervan is de kasteelruïne in de Maas bij Elsloo. Vele vragen omtrent deze oude burcht zijn nog niet beantwoord en archeologisch onderzoek zou dus zeer waardevol kunnen zijn. Belangrijk is ook dat de effectbepaling volledig is voorbijgaan aan de dreigende aantasting van *fossiele* (voor het oog onder onze voeten verborgen) aardkundige waarden. In hoeverre je deze ondergrondse waarden vooraf goed kunt bepalen, eventueel bestuderen en vastleggen of zelfs conserveren is maar de vraag, maar je zult je van de betekenis hiervan voor een systematische reconstructie van de geschiedenis van het Maasdallandschap op zijn minst bewust moeten zijn.

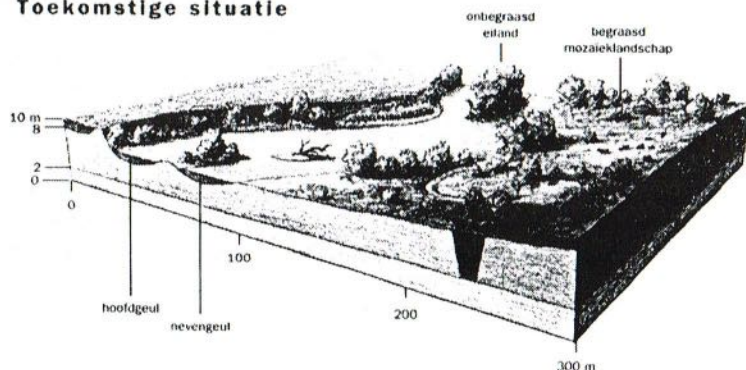
Onder de titel "Genius of place" gaan W. Overmars en W. Helmer, bedenkers van het Grensmaasplan, in op de kritiek van "conservatieve geomorfologen en cultuurhistorici" die "hun gal spuwen op deze zgn. natuurontwikkelingsprojecten". Zij stellen in hun artikel van juli 1998 (tijdschrift Aarde & Mens, jaargang 2, nr. 2) dat deze projecten inderdaad vaak te weinig aansluiten op de unieke historische ontwikkeling van een landschap, maar uiteindelijk waarschuwen ze ook voor puur conservatisme. Behoud (conserveren) is volgens de Heemkundevereniging met betrekking tot het Maasdal zeker geen doel op zich, maar een middel om "historical genius of place" nu of straks nog te kunnen ontdekken en de vele vragen die de MER-studie oproept te kunnen beantwoorden. Niet alleen met betrekking tot de voor de natuurontwikkeling zo functionele "waar"-vraag (waar stroomde de Maas?), maar ook tot de "waarom"-vraag (waarom stroomde de Maas toen daar op die manier?). Conservering op postzegelniveau (losse fragmenten) is te beperkt en leidt niet tot een redelijk behoud van de informatiewaarde van een volwaardig historisch landschapssysteem. In het natuurontwikkelingsdenken is men gelukkig zelf al veel verder; grootschalige functionele systemen zijn hier het credo.

We realiseren ons dat onze inspraakreactie op het MER zeker niet alles dekt en misschien soms nog te bondig is geformuleerd zodat het bij diegene die dit leest, veel vragen oproept. Misschien zijn er ook wel zeer waardevolle aanvullingen of nuanceringen mogelijk waar wij niet aan gedacht hebben. We nodigen u dan ook uit om met ons of met uw collega-lezer in discussie te gaan over dit voor iedereen zo belangrijke thema.

Huidige situatie

Toekomstige situatie

De visie van het project Grensmaas: grindwinning en verruiming van het hoogwaterbed gevolgd door natuurontwikkeling.

Bron:

MER Grensmaas, deelrapport 4, 1998

Gedeputeerde Staten van Limburg

p/a De Maaswerken

postbus 1593

6201 BN Maastricht

datum: 19 juli 1998

betreft: inspraakreactie MER Grensmaas en Ontwerp-Streekplan
Grensmaas

Geacht college,

Met belangstelling heeft de Heemkundevereniging Maasstreek te Stein kennis genomen van de inhoud van het MER Grensmaas alsmede het hierop gebaseerde ontwerp-streekplan Grensmaas. In onderling overleg zijn de leden van de secties Archeologie en Geologie van onze vereniging gekomen tot het navolgende commentaar. Hoewel in deze fase in eerste instantie de (vermeende) lacunes in het MER moeten worden opgespoord, achten wij het van belang nu reeds mogelijke problemen te signaleren die tijdens en na de uitvoeringsfase kunnen optreden.

Algemeen

- Door het gelijktijdig ter inzage leggen van zowel het ontwerp-streekplan als het onderliggende MER gedurende een deel van de jaarlijkse zomervakantieperiode, in combinatie met omvang en gewicht van beide stukken, is (was) het voor velen die belang hecht(t)en aan het definitieve Grensmaasplan problematisch het MER in het ontwerp-streekplan in alle redelijkheid volledig en afdoende te kunnen bestuderen en bespreken binnen die hiertoe geldende inspraakperiode. Wij vinden derhalve dat de in procedureel opzicht correct toegepaste inspraakgelegenheid in de praktijk als gevolg van de planning onvoldoende is geweest.

- Op vele punten is de informatie die in het MER aangeboden wordt weinig concreet of niet nader uitgewerkt. In combinatie met tijdsdruk is het hierdoor voor diegenen die wensen te reageren vaak moeilijk een eenduidig en goed gefundeerd standpunt in te nemen.

Archeologie en cultuurhistorie

- Uit het MER blijkt dat de restanten van het kasteel in de Maas tussen Elsloo en Kotem zullen worden afgegraven (lees: vernietigd).

Behoudens dat het zich handelt om een laat-middeleeuws kasteel, wordt geen nadere informatie gegeven over de historische waarde van het betreffende object. Vroegtijdig aanvullend onderzoek naar het kasteel, eventueel gevolgd door blootlegging wordt eveneens niet expliciet genoemd.

Wij vinden dat het MER ten aanzien van dit historisch object duidelijk in gebreke blijft. Nagegaan dient te worden of hier sprake is van een monument. Nader (veld)onderzoek voorafgaand aan vergraving is ons inziens van groot wetenschappelijk en cultuurhistorisch belang ter verificatie van de stelling dat het zich mogelijk handelt om een vroeg-middeleeuwse burcht van boven-lokale of zelfs boven-regionale betekenis. In dit (grensoverschrijdend) onderzoek zou ook het eveneens door vergraving bedreigde naastgelegen Belgische gehucht Hall moeten worden meegenomen (het toponiem Hall is mogelijk van Frankische oorsprong).

Hetzelfde geldt voor de omliggende jong-Holocene beemden waar onverspoelde middeleeuwse nederzettingssporen aanwezig kunnen zijn (niet alleen in de deklaag ook in het grindpakket) die verband houden met het kasteel.

- Wat wordt de bestemming van zogenaamde losse archeologische vondsten gedaan tijdens de graafwerkzaamheden?

- In hoeverre zijn er straks tijdens de uitvoeringsfase nog noodopgravingen mogelijk wanneer er onverwachte archeologische vondsten gedaan worden?

- In hoeverre kunnen amateur-archeologen straks een structurele rol spelen bij archeologisch(e) monitoring en onderzoek van het zeer omvangrijke te vergraven gebied? Voorgesteld wordt te komen tot een eenduidige waarnemingstaak in combinatie met mogelijkheden tot het leveren van bijdragen aan onderzoek en beleid. Hiertoe dient een centraal archeologisch meld- en coördinatiepunt te worden ingericht. In combinatie met een goede toegankelijkheid van de werken voor amateur-archeologen, zal deze aanpak een (nog) betere waarneming en registratie van het straks totaal vernietigde archeologisch bodemarchief waarborgen. Tegelijkertijd leidt deze aanpak tot meer lokale inbreng en betrokkenheid.

- Alle in het te vergraven gebied aanwezige cultuur-historische elementen moeten vlakdekkend worden geregistreerd en indien wenselijk onderzocht.

Aardkundige waarden

- In het MER wordt geen rekening gehouden met de aanwezigheid van fossiele (begraven) aardkundige waarden (kwartairstratigrafisch en paleogeomorfologisch). Deze verborgen natuur-historische dimensie van het bodemarchief in het Maasdal is van eminent belang voor de reconstructie van de ontwikkelingsgeschiedenis van de rivier en zijn omgeving. Vanuit dit gezichtspunt zijn alle aardkundige waarden onvervangbaar doordat ze elk unieke historische informatie kunnen bevatten, van lokale tot zelfs boven-regionale importantie in de vorm van zogenaamde correlatie-sedimenten. Het waarderend onderscheid tussen oude (Pleistocene) en jonge (Holocene) elementen is hier eveneens niet op zijn plaats. Ook voor aardkundig gezien jonge elementen geldt namelijk dat deze onder unieke omstandigheden tot stand zijn gekomen waarbij met name invloed van de mens een grote rol heeft gespeeld. Kennis van deze wisselwerking tussen mens en het abiotisch riviersysteem is van groot belang en ligt deels opgesloten in het aardkundig bodemarchief aan weerszijde van de huidige bedding. (Voorbeeld 1: onderzoek naar overstromings- of overslaggronden in de huidige weerden ter markering van extreem hoge waterstanden in het verleden. Zie Paulussen, R. in Heemkundesnippers 18, juni 1995, p. 22 t/m 32. Voorbeeld 2: onderzoek naar de betekenis van kronkelwaardgeulen in relatie tot perioden van verhoogde erosie. Zie MER deelrapport nr. 8, p. 34)

In tegenstelling tot wat in paragraaf 8.1 van deelrapport 8 wordt beweerd, is er dus wel degelijk sprake van een leemte in de kennis met betrekking tot de bestaande aardkundige waarden, i.c. de historische informatiefunctie. Het toetsingkader is onvolledig en de uitgevoerde effectbeoordeling is derhalve incompleet. De resultaten van het historisch onderzoek naar het aardkundig archief kunnen worden gebruikt voor de toetsing/verdieping op diverse schaalniveaus van bijlage D in deelrapport 8. Het conserveren van slechts enkele op maaiveldniveau zichtbare aardkundige elementen heeft naar verwachting een beperkte historische waarde, ongeacht hun gaafheid, (visuele) herkenbaarheid en (plaatselijke) samenhang.

Voorgesteld wordt het onderzoek van de bestaande (fossiele) aardkundige waarden gelijk aan de aanpak van het archeologisch bodemarchief vorm te geven. Dat wil zeggen aanvullend nader onderzoek naar de historische dimensie van de aardkundige waarden voorafgaand aan de uitvoeringsfase en permanente monitoring c.q. noodonderzoek (waarneming en registratie) tijdens de ontgravingswerkzaamheden. Net als bij de archeologie kunnen ook hiertoe de diensten van plaatselijke amateur-geologen van wezenlijk betekenis zijn.

- Het complex van kronkelwaardgeulen en -ruggen tussen Elsloo en Geulle aan de Maas (direct ten zuiden van de Scharberg) verkeert in een vrijwel ongeschonden staat en verdient vanuit de hiervoor genoemde optiek nader morfogenetisch onderzoek.

Milieurisico's

- Als gevolg van de stroomgeulverbreding en weerdverlaging kunnen na bijvoorbeeld een hoogwatergolf poelen met stilstaand water ontstaan. Behoudens een overmatige algenproductie kunnen hierdoor muggenplagen ontstaan en kan wellicht botulisme optreden. In het MER is de omvang en reikwijdte van deze risico's niet uitgewerkt. In hoeverre is de vrees gerechtvaardigd dat deze effecten zich tot buiten het natuurgebied zullen doen gelden?

- De verbrede stroomgeul en de verlaagde weerden zullen in de toekomstige situatie een vergaarbak worden voor zwerfpuil. Deze stelling wordt onderschreven door het MER. Aangegeven wordt dat het zwerfpuil regelmatig zal moeten worden opgeruimd. Er wordt niet vermeld wie hiervoor ter zijner tijd verantwoordelijk wordt en welke middelen hiertoe ter beschikking zullen (moeten) staan. Overigens verdient het de voorkeur extra energie te steken in het elimineren van de verontreinigingsbronnen in Wallonië.

- Door beddingverbreding en weerdverlaging zal er in de nieuwe stroomgeul al bij lagere waterstanden slib worden afgezet, terwijl dit momenteel alleen gebeurt bij hogere waterstanden als het winterbed overstroomt. Omgekeerd zal dit slib in de nieuwe situatie ook weer eerder worden opgenomen terwijl dit nu in het winterbed zeer zelden kan gebeuren. Dit verschijnsel wordt versterkt doordat in de nieuwe geul minder erosieremmende vegetatie zoals gras aanwezig zal zijn. Vanwege de nog steeds slechte waterkwaliteit zal ook dit nieuw afgezette slib gecontamineerd zijn met microverontreinigingen.

De kans op resuspensie van het in de verbrede stroomgeul afgezette slib, is bij een volgende verhoging van het debiet groter dan in de huidige situatie. Dit betekent dat het Maaswater frequenter een hoge slibbelasting zal hebben terwijl het recreatief gebruik van zowel het water als de oeverzone zal toenemen. In het MER worden de humaan- en ecotoxicologische risico's binnen de voorkeursvariant stabiel gesteld (geen wijziging ten opzichte van het nulalternatief). Op basis van het voorgaande menen wij echter dat deze risico's zullen toenemen terwijl het gebied in de toekomst een publiekstrekkende functie krijgt. Daarnaast kan deze verhoogde slibbelasting ook gevolgen hebben voor de kwaliteit van het drinkwater afkomstig van de winlocatie Heel.

Evenals bij het zwerfpuil dient ten behoeve van een toekomstig schone sliblaag in het natuurpark te worden gestreefd naar vermindering van de toevoer van verontreinigd water en slib vanuit bovenstroomse gebieden.

- In het MER wordt gesteld dat de deklaag uit klei bestaat. Opgemerkt dient te worden dat dat slechts zeer ten dele het geval is. Een groot deel van de deklaag, met name de toplaag naast de huidige bedding, bestaat uit verspoelde lössleem en heeft een uitgesproken siltig tot zwak kleiig karakter. Het zijn juist deze afzettingen die het sterkst zijn verontreinigd en tegelijkertijd het meest gevoelig zijn voor resuspensie, hetzij vanuit de toekomstige "klei"-schermen hetzij tijdens de graafwerkzaamheden. Dit betekent dat het Maaswater vooral ook tijdens de werkzaamheden sterk belast kan worden met verontreinigd slib uit nog onafgewerkte locaties.

Natuur en recreatie

- Het is van het grootste belang dat tijdig een nazorg- en beheersplan ontwikkeld wordt waarin verantwoordelijke beheersorganisatie(s) en bijbehorende middelen worden gereserveerd alsmede communicatie- en voorlichtingsprocedures worden uitgewerkt. Dit om te voorkomen dat de oorspronkelijke doelstellingen van het Grensmaasplan uiteindelijk onvoldoende tot hun recht komen en kapitaalvernietiging optreedt. Met name de vrije toegankelijkheid van het gebied dient nadrukkelijk te worden gewaarborgd.

Communicatie

- Tijdens de voorbereidings- en uitvoeringsfase dient de voorlichting naar de belanghebbenden minimaal op het huidige niveau gehandhaafd te worden. Het periodieke bulletin Grensmaas Nieuws achten we hiervoor geschikt, met name wanneer dit gebeurt conform uitgave nr. 6 waarbij ook de verschillende afzonderlijke locaties belicht worden.

- Gezien de lange tijdsduur van de uitvoeringsfase vinden we het wenselijk dat gedurende deze periode een maximale toegankelijkheid wordt gerealiseerd.

- Hoe is de inspraak van belanghebbenden gewaarborgd als er tijdens het verloop van het project belangrijke wijzigingen in de uitvoering optreden?

namens de secties Geologie en Archeologie van de
Heemkundevereniging "Maasstreek",

R.P.A. Paulussen

Deze publicatie kwam mede tot stand door de steun van:

J. L'Ortye, transportbedrijf BV, Hoensbroek
Brillen oogmeting en contactlenzen Haan optiek V.O.F., Stein
V.O.F. Juwelier Martin Mols, Stein
Assurantiekantoor Jack Reijnders, Beek
Van Lankeren Tuinarchitectuur, Stein
Notariskantoor Poeth & Voncken, Stein
EP Jack Waayen, Stein
Budé, Beek
Uitvaartcentrum Daemen BV, Elsloo
Bloemenmagazijn de Koning, Stein
Decker-Jacobs Kwekerijen, Elsloo
Meuleberg Recycling BV, Stein
J.A.G. Pijpers, Tuinarchitectuur, Elsloo
Hans van Gurp, Bloemsierkunst, Stein
H.M.J. Peerbooms, Schoonheidssalon, Elsloo
Verhaeg & Zn, Schilderwerken, Urmond
Restaurant François, Stein
Videoregistratie Göbbels, Geleen
GTI Mechanical, Geleen
Assurantiën P.B. Bors, Berg aan de Maas
Fa. Meijers slagerij, Elsloo
Jules Dierick fotografie, Stein